

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелзэн

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

http://shyn.ru
shyntuva@mail.ru shyntuva@yandex.ru

№7
(18892)

2017 чылдың
январь 24
вторник

Хүннүң үнери — 08:37
Ажары — 16:47
Хүн дурту — 08:10

Садар өртээ хостуг 12+

Кыштаглаашкын — хүннүң айтырыы

ОДАЛГА ЧЕРЛЕРИ НИИТИНИНҢ ХАЙГААРАЛЫНДА

(Солагай талазындан) староста Н. Ондар, генерал С.Л. Диденко, Сукпак суму чагыргазының даргазы С.И. Решетников олар.

Найысылал Кызылдың болгаш чоогунда Сукпак суурнуң чурттакчылары чылдың-на өзүп-көвүдөп, чуртталга бажыңнары, садыг-саймаа болгаш чуртталга-коммунал ачы-дузазының объектилери ында немей туттунуп, сайзыралдың оруунче улам бурунгаарлап бар чыдар. Амгы үеде бо суурнуң чурттакчыларының саны 6 муң 700 ашкан. Сукпакта ийи орту-мак школа, ийи уруглар сады, уран чүүл школазы, Культура бажыңы, кырганнарның бажың-интернады, коммунал ажил-агыы, эмчи пунктузу ажилдап турар.

2016 чылдың январь 9-та Сукпак суурнуң Культура бажыңыга болуп эрткен хуралына сумунуң старостазы кыл-ыр күш-ажылдың хоочуну, ТР-нің күш-улытазының болгаш спорттун тергиги, легерлиг ада Николай Багай-оолович Ондарны соңгаан.

— Старостаның ажылының дугайында сонургадып көрүңерем — деп, Николай Ба-

гай-ооловичиге ужуражы бергеш, бир дугаар сонургаан айтырым ол болган.

— Староста кижиниң ажылы дээр-ле чон-биле ажилдаар хей-ниити ажылы болур. Менден аңгыда хоочуннар чөвүлелиниң даргазы Анна Кыдат-ооловна Ондар, адальч чөвүлелиниң даргазы Владимир Владимирович Бөөдей-оол, тус черниң хурал даргазы Алефтина Хеймер-ооловна Монгуш, Сукпак сумузуңуң чагырга даргазы Сергей Иванович Решетников олар база тус чер хуралының 11 депутаттары шупту чаңгыс дем-биле чоннуң амыдырал-чуртталга байдалдарын кичээнгейниң төвүңге ап, корум-чурум, өөредилге-кижизидилге болгаш чоннуң дыштанылгазы-биле холбашкан хей-ниити ажилдарын чорудуп, аравыста быжыг харылзаалыг ажилдап турар бис.

Эки тураның улусчу дружинасында 10 кежигүн бар. Олар дыштаныр хүннерде болгаш байырлалдарда кудумчуларга де-журныйлаашкынны организаптап, чурум үрээшкинерин болдурбазы-биле профи-лактиктиг хемчеглерни ап чорудуп турар.

Ооң түңнелинде суурда корум-чурум байдалы экижээн, ажил чок, арагалаар, чер кезип тоянчылаар кижилер чок.

Амгы үеде Сукпак суму чагыргазының, хей-ниити организацияларының мур-нунда кол сорулга — кышкы одалга сезонун эки эрттирип алыры. Ынчангаш суурда школарның, уруглар албан черлериниң, кырганнар бажыңының, күш-ажылчы коллективтерниң, хей-ниити организацияларының котельнаяларын шыңгыы хайгааралга алган бис. 2016 чылдың ноябрьда РФ-тиң Хамааты камгалалының болгаш онза байдалдар яамызының Сибирь регионалдыг эргелелиниң начальниги, генерал-лейтенант С.Л. Диденко баштаан комиссия Тывага кээп чорааш, Сукпак суурнуң одалга объектилериниң кышка белеткелин эки деп үнелзэн. Ынчангаш бедик бүзүрелди ажил-херектеривис-биле шынзыдар дээш, кызып ажилдаар бис — деп, Николай Ондар чугаалады.

Даш-оол МОНГУШ.

Авторнуң тырттырган чуруу.

Бөгүнгү
үндүрүлгөде:

ДЭЭДИ
ЧӨВҮЛӨЛ
КЕЖИГҮНҮ

2

Даарта,
январь 25-те —
Студентилер
хүнү
КЫДАТТА ТЫВА
АНЫЯКТАР

4

Маадырлар
аравыста
ОГЛУМУНУҢ
ЭЖИ

5

Спорт
ҮДЕПКЕН
ЧЫЛЫВЫСТА

7

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ БАШТЫҢЫНЫҢ ЧАРЛЫЫ

Б.Д. Кууларны Тыва Республиканың Баштыңының
Хүндүлел бижии-биле шаңнаарының дугайында

Албан-хүлээлгезин эрес-шудургукуседип турары дээш Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлел бижии-биле Россия Федерациязының Истелге комитетинин Тыва Республикада эргелелин чамаатыларны хүлээп алыр болгаш документи-лер-биле ажил талазы-би-

ле килдизиниң удуртукчузу, юстицияның полковниги Белек-маа Дарысовна КУУЛАРНЫ шаңнаар.

Тыва Республиканың
Баштыңы Ш. КАРА-ООЛ.
Кызыл хоорай
2017 чылдың январь 13
№6

В.Ф. Дубягага «Тыва Республиканың алдарлыг
ажылдакчызы» хүндүлүг атты тыпсырының дугайында

Тыва Республиканың социал-экономика хөгжүлдээтинге дет-кимче көргүзүрүнүн талазы-биле хөй чылдарда үр-түннелдиг ажалы дээш, а ол ышкаш 55 харлаан юбилей-биле «Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчызы» хүндүлүг атты Россия Федерациязының

Президентизиниң Иштиги поли-тика талазы-биле эргелелин чөвүлөкчизи Вячеслав Федор-ович ДУБЯГАГА тыпсыр.

Тыва Республиканың
Баштыңы Ш. КАРА-ООЛ.
Кызыл хоорай
2017 чылдың январь 19
№10

Медээлер

ОРУКТА – ОЛЕГ ДУДКОНУҢ МАШИНАЛАРЫ

Бо чылдың январь 21-де 14 тонна дизель одаар чүүл чүдүргөн ийи «Урал» ырак-узак Кунгуртуг суурже үнүпкен.

Олаutomобильдерни «Ойна» алдын тывыкчылары берген.

— Улуг чүүк сөөртүр, бензин чедирер автомобильдер бээрин Тыва Республиканың Одалга болгаш энергетика яамызы бистен дилзэн чүве. Ол албан чери часка чедир 60 тонна одаар чүүлду чедирерин организастаан. Орук чок үеде дизель станцияларының ийи ай дургузунда ажилдаар курлавыры ол. Бистиң артеливис яамының дилзэн чөптүг деп хүлээп алган болгаш улуг күчүлүг ийи «Урал-ды» тускайлаар деп шийтпир-лзэн. Кунгуртугже одаар чүүлду чедирерин уламчылап тура-рывысты көрүп тур силер. Кандыг-даа соокта республиканың эрге чагыргалары ырак-узак черже солярка чедирерин үзүктелдирбес ужурулуг — деп, «Ойна» артелидин удуртукчузу, Тыва Республиканың Дээди

Хуралының (парламентизиниң) депутады Олег Владимирович Дудко демдеглзэн.

Шынап-ла, Тере-Хөл кожуунда ажилдап турар бензин сөөртүр үш улуг машинаның ийизин септелгеже тургускан дээрзин Одалга болгаш энергетика яамы-зы дыңнаткан. Халас үе эрттир-бизинге «алдынчыларның» дуза-зы аажок улуг болуп турар.

Олег Дудко Тере-Хөл кожуундан Тываның парламентизиниң депутады. Ол муниципалдыг тургузугнуң чурттакчыларынга бодунуң дузазын эвээш эвести чедирип турар. 2017 чылдың бүдүүзүндө депутат Ю.В. Кара-оол-биле кады Тере-Хөл кожуунуң чурттакчы чонунга социал деткимче кылдыр 500 шоодай, тодаргайлаарга, 12,5 тонна далганы, дизель электр-станцияларынга 8 куб кывар-чаар материалдарны болгаш уругларга Чаа чылдың 100 белзэн чоруткан.

Тыва Республиканың
Дээди Хуралының
парлалга албаны.

1-ГИ КЛАССЧЕ БИЖИДИЛГЕ ЭГЕЛЭЭР

Республиканың шко-лаларында бирги класска уругларын өөредир дээн ада-иелерден билдириш-киннерни хүлээп алырынга белеткел эгелзэн.

Хоойлужудулгада өскерилге-лерни киригени-биле бо кам-панияны ийи чадага эрттире-рин ТР-ниң Өөредилге яамызы дыңнаткан. Ада-иелериниң кири бижидилгелиг чурттап турар адресстериниң аайы-биле ол девискээрлерде турар школалар бирги класска өөренир уруглар-ны февраль 1-ден июнь 30-ге чедир хүлээп алыр. Чурттап ту-рар черинде быжыглаттынмаан (кири бижидилге чок) уругларны, бир эвес хостуг олуттар бар апарза, июль 1-ден сентябрь 5-ке чедир кирип ап болур.

Ада-иелер ажи-төлүн бир-ги классче хүлээп алыр дуга-йында билдиришкенин боттары бижиир ийикпе, азы почта дам-чыштыр, чок болза электроннуг

почта-биле херек документи-лерни чорудар. Билдиришкениге ада-ие кижии бодунуң паспортунуң, уруунуң төрүттүнген дугайында херечилелин хоолгаларын, ук девискээрде кири бижидилгезин бадыткаан документини кожар. Ада-иелерниң күзели-биле өске документи-лерни база кирип болур, чижээ уруунуң кадының байданы дугайында шынзыл-га дээш өске-даа.

Школаның администрация-зы билдиришкенин 7 хонук дургузунда сайгарып көргөш, школаже хүлээп алганының азы ойталап турарының дугайында шийтпирни үндүрер. Школаже уругну чүгле чаңгыс чылдагаан-биле — хостуг олуттар чок болза хүлээвейн барып болур. Уругну хүлээп алганының дугайында дыңнадыгны школаның чар-лалдар самбыразынга азар азы билдиришкенин харылзааның кандыг шугуму-биле киригенил, бодунга ынчаар харылап бээр.

ЭГЕЛЭЭШКИНИ ХӨЙ-НИИТИ ДЕТКЭЭН

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол патриот-чу күштерниң республика шуулганын эрттирериниң дугайында саналды кири-ген.

Регионнуң сайзыралы дээш политика болгаш көөргөттнер чүүлдер сүрбейн саналдар ки-реринге, чугаалажырынга бол-гаш ажилдаарынга белен идеп-кейлиг кижилерни мөөнээриниң талазы-биле сорулганы Чазак кижигүннериниң мурнунга сал-ган. Ол хемчегни эртем-практик-тиг конференция хевирлиг эртти-рип болуру-биле чөпшээрешкен.

«Республиканың чоокку перспективада сайзыралының оруктарын, ниитилелдин негел-дезинге дүгжүп турар тодаргай сорулгаларын ниитилел-биле кады тодарадыр. Аңаа эмин эрткен бюрократизм, ол ышкаш езу барымдаалаар чүүлдер тур-бас. Ол ийден чайлаар херек. Чүгле санал-оналы-биле эвес, ажил-херээ-биле салышкынны кириер кижилерге чедер херек. Ол ажилдың хемчээлиниң кан-дыг болуру хамаанчок, чүгле каас-коя сөстөр турбас ужурулуг» — деп, Шолбан Кара-оол аппарат хуралынга медеглзэн.

Чазактын чаа езу-биле ажилдаарынга эргежок чугула чүүлдерни Тываның Баштыңы бодунуң блогунга мынчаар то-даргайлаан: «Чазактын ажи-лын төлөвилел шынарынче кириер бис, бизнестин техно-логиязын күрүне эргелеп-баш-карылгазынче шилчидер: со-рулга — курлавырлар — хуусаа — күүседикчилер — түңнели. Ол ажилче төлөвилелдерни-даа, ниитилелдин чогулмча-лыг бүгү күштерин менедж-офистерниң боттары-даа хаара тудары чогулмчалыг деп бодаар мен. Ол чаа ажил-херекке карактарының оттары хып чоруур, чүнү-даа эскерип каар, төрзөн Тывазынга ажитыг болу-рун бодап чоруур кижилер херек. Ындыг кижилерниң шуулганын эрттирер бис! Бисте бар бүгү эки чүүлдерни — чырык баштарны, алдын холдарны чыыр бис!».

Республиканың сайзы-ралының чугула айтырылга-

рының талазы-биле республика Баштыңы Шолбан Кара-оол чурттакчы чон-биле сүмележи-п турар дээрзин хөй-ниитиниң дыка хөй төлээлери демдег-леп турар, оон түңнелди үндү-рер, шийтпирлерни хүлээп алыр. «Чаңгыс суур — чаңгыс бүдүрүлгө», «Аныяк өг-бүлөгө — кыштаг». «Инек — чөмгөрикчи малым», «Социал хөмүр-даш», «Өг-бүлө бүрүзүнге дээди эртем-ниг бирден эвээш эвес уруг» болгаш өске-даа төлөвилелдер ынчаар тывылган.

Альберт Васильевич Безъязыков, Тываның улустун башкызы, республиканың хөй-ниити ажилдакчызы:

— Шуулган азы конферен-ция эрттирип, республиканың сайзыралының кол-кол сорул-галарын сайгарып чугаалажыр дээни шын санал-дыр. Бо тала-зы-биле Тываның Баштыңыга аажок катчып тур мен. Шынап-ла, өй-өйде ужуражып, чедип алган чүүлдеривисти сайгарып, чаа-чаа саналдарны кирип турзувусса эки боор.

Сайзырал чедип алыр дээш, ылаңгыя өөредилгеге хөй чүүл-дер бо хүннерде кылдынып ту-рар. Бурунгаар шимчеп тургаш, каяа чедеривисти, чүнү кылыр деп турарывысты, оон кандыг түңнел чедип алырывысты док-таамал бодаар херек. Бо тала-зы-биле келир үеде бодап кылыр ужурулуг чамдык чүүлдерниң дугайында чугаалап көрейн.

Бирги элчегде, школа-ларның техниктиг хандырыл-газы. Школаларны компью-тержиткенинден барык шупту черде интернет көстүп келген, ол өөредилге чорудулгаларын-да башкыларга-даа, сургуул-дарга-даа эки болуп турар. Мээң дыка хөй чыл удуртуп келгеним «Аныяк» өөредилге төвү компьютер класстарынга бир дугаар чединген өөредилге черлериниң бирээзи болур. Аңаа школачылар-даа өөренип турдулар, башкылар база билиг чедип алыр дээш кээп турган. Өөредилге техниказы ам кай-да-даа хөй апарган, ол тер-гийн эки-дир. Информастыг технологияларның шапкын сай-

зырап турар үезинде машин-болгаш программалар, дүрген чаартынып турар, ы-гаш 2-3 чыл дургузунда-л гижиреп каар. Ону дарый тыптар арга чок, оон түңнел чаштарның өөредилгез салдар чедер. Моон нарын дызында эскертинмейн ту-шын, чоокку үеде чидии-тургустунуп кээр.

Робот техниказын өөр-машиналар-биле хандыр-айтыры база чидиг апар-Ол эртемни чамдык кл-тарга кириген, оларның кыларының бирээзинге а-даар кылдыр 4 комплект бз-кичээл 20 кижиге болур. Ка-өөредиле? Уруглар ро-техниказын аажок сонуур-болгай. Тываның Башт-Шолбан Валерьевичиниң налын болгаш сүмезин езу-сургуулдарны инженер-тех-тиг мергежилдерге өөреди-колдадыр деп турар болгай.

Бо сорулга өске хевирге чугула болуп турар. Совет бистиң школаларывыс ме-жил-техника угланышкын турган, ынчангаш кичээлд-ге дузалал билиглер кол-келген. Каш чыл бурун өөредилгениң америк хевир-че шилчзэн соонда, ол арг-ажылгаарын соксаткан б-Боттарывыстың чогулмча-дуржулгавысче ам ээп к-турар апардывыс, техноло-кичээлдеринге уруглар шко-лар мастерскаяларынга өөре-база ажилдап турарлар. Ма-техниктиг чөпсек-херексел-херек.

«Аныяктын» дуржулгавыс ам база катап кириен. Ында «-томобиль херээ» деп мергеж-ге «В» категорияның чолаа-ларын белеткел, автомашина-ажаап-тежээринге өөредип-рар. Боттарында мастерская-чок школаларның сургуулда-бисте кээп өөренип турар, техникавыс эргижирзэн, «Жи-лини» 90 чылдарда садып ал-бис, «Кулинария», «Даараны-херээ» деп мергежилдерде ба-дал база ындыг.

ТР-ниң албан езузун сайтызында

«Чаңгыс демниг Россия» партиясында

ДЭЭДИ ЧӨВҮЛЭЛ КЕЖИГҮНҮ

«Чаңгыс демниг Россия» политиктиг партияның Мос-квага эрткен съездизинге Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол партияның Дээди чөвүлелиниң кежигүнүнге соңгуттурган. Партияның съездизиниң соонда ол ийи-ги чергелиг бедик удуртук-чу орган болгаш, «Чаңгыс демниг Россия» политиктиг партияның ажилын углап баштаарынга кончуг улуг салдарлыг.

Шолбан Кара-оолдан аңгы-да партияның төп удуртукчу органның составынче Ты-ваның үш төлээзи киргеннер. Тыва Республиканың Дээди Хуралының Даргазы Каң-оол Даваа биле РФ-тиң Күрүне Думазының депутады Лариса Шойгу «Чаңгыс демниг Россия» политиктиг партияның Чиңгине

чөвүлелиниң кежигүннери бол-ганнар, сенатор Оксана Белоко-нь Төп контроль комиссиязының кежигүнү апарган.

Партияның съездизинге тыва делегацияның чедишкенин «ВКонтакте» соцчеткиде бодунуң блогун дамчыштыр Шолбан Ка-ра-оол чонга дыңнадып тура, ол дээрже эрткен чылын сентябрь айда соңгулдаларга «Чаңгыс демниг Россия» политиктиг пар-тия дээш Тывада соңгукчуларның 82 хуузу бадылаанының ачызы деп демдеглзэн.

«Чаңгыс демниг Россия» по-литиктиг партияның төп орган-нарынга Тываның төлээлериниң киргени федералдыг төпке бистиң республиканың эрге-ажыктарын камгалаарынга ду-залыг боор. Ажил-херектерни кайы партия херек кырында боттандырып турарын бистин

чаңгыс чер-чурттугларывыс м-дереп билгени база аңаа дөгү болган» — деп, республиканы удуртукчузу айыткан.

Тывага идепкейли-бил боттандырып турар «Таарым чалыг хоорай» (боттандыры-рынга 20 млрд. рубль үндүргөн «Хоорайларның биче парктары» (250 муң чедир чурттакчылы-хоорайларның парктарын т-гии-биле чаагайжыдары), «Ту-черниң культура бажыңы» (көдз-клубтарны, 50 муң чедир чурт-такчылыг хоорайларның культу-ра бажыңнарын септээр), «Биче-хоорайларның театрлары» (биче-хоорайларның доктаамал чо-гаадыкчы коллективтиг болган эки шынарлыг репертуарлы-театрларын деткири) дээн ыш-каш өске-даа төлөвилелдер «Чаңгыс демниг Россия» поли-тиктиг партияның съездизинге деткишкенин алганнар.

БЫЖЫГ КАДРЛАР БЕЛЕТКЭЭРИ – КОЛ СОРУЛГАВЫС

Бистиң интервьюс

Сөөлгү үедэ бистиң республикавыстың көдээ ажил-агый талазы-биле ажил-ужи каракка көзүлдүр-ле сайзырап олурар. Ылаңгыя көдээ суурларны сайзырадыр дээш ында чурттап чоруур аныктарны деткип, дыка хөй төлөвилелдерни Россияның-даа, Тываның-даа көдээ ажил-агый яамылары тускай программаларны боттандырып турар. Тываның хөй-ле көдээ ишчилериниң эртем чедип ап турар черлериниң бирээзи – Тываның көдээ ажил-агый техникуму. Ынчангаш техникумунуң амгы үеде байдалын сонуургап, ветеринария эртеминиң башкызы Черема Май-ооловна Сат-биле чугаалаштывыс.

– Черема Май-ооловна, Тываның көдээ ажил-агый техникумунда амгы үеде чеже сургуул өөренип турарыңар?

– Тываның көдээ ажил-агый техникуму 70 чыл дургузунда республиканың көдээ ажил-агый бүдүрүлгелеринде ажилдап чоруур тускай ортумак эртемниг дыка хөй кадрларны белеткеп доостурган. Амгы үеде хүндүскү салбырда ниитизи-биле 553 сургуул мал эмчизи, зоотехник, техник-механик, бухгалтер, сад-болгаш парк чаагайжыдылганын тудуу база чер болгаш өнчү хамаарылгазы деп 6 аңгы мергежилдерде өөренип турарлар.

– Көдээ ажил-агый талазынче аныктарны хаара тудуп, оларның мергежилин быжыктырар кандыг солун хемчеглер чоруттунуп турарыңар?

– Көдээ ажил-агыйның сайзыралына херек быжыг кадрлар белеткээри бистиң кол сорулгавыс болганда, сургуулдарның теория кырында билиин практикага шын ажыглап өөренип алырын чедип алыры. Ынчангаш техникумунуң сургуулдары мергежилдериниң аайы-биле үскү, часкы үелерде өөредилгиг практикаларны эрттирер. Ол талазы-биле бистиң техникум республиканың кожун, хоорайларында ажилдап турар көдээ ажил-агый адырлары-биле арасында кады ажилдажылганын ерээлерин чарган. Оларга «Туан» сыын ажил-агыйы, Кызыл хоорайның ветеринария эргеле-и, КБК «Белдир», «Тывамоло-

ко», Тываның ветеринарлыг лабораториязы, хуу сайгарлыкчы «Нанеташвили» дээш оон-даа хөй организациялар хамааржыр. Ук ажил-агыйларга келир үениң кадрлары болур бистиң сургуулдарывыс практикаларны эрттирп турарлар.

Башкылар бистиң талавыстан эскерип көөргө, өөредилгиг практикалар соонда дыка хөй сургуулдар боттарының мергежилинге сонуургалы оттуп, эки өөренип эгелээр чорду. Чүге дээрге чамдык сургуулдар көдээ ажил-агый ажилдары-биле таныш эвес-даа болгулаар. А көдээ суурларга өскөн уруглар күш-ажылчы практикаларны кандыг-даа бергедээшкн чокка эрте бээрлер.

Чижээлээрге, бистиң мал эмчизи болур сургуулдары-выс Тываның ветеринарлыг лабораториязынга практика үезинде малдың аарыгларын тодарадырда, улуг дамырдан канчаар хан алырын, янзы-бүрү халдавырлыг мал аарыгларынга удур вакциналарны салырын, чазаар, дуюглар кезер, ажык балыглар эмнээр, оон аңгыда эът болгаш сүттен кылган аш-чем аймааның шынарын тускай дериг-херекселдер дузазы-биле хынаарын арга-дуржулгалыг мал эмчилеринден шижээдип алырлар.

Өске мергежилдерниң сургуулдары практикаларын Чазактың автобазына, ТР-ниң Чер болгаш өнчү хамаарылгаларының яамызына, «Чаагайжыдылга» муниципал-

дыг бүдүрүлгезинге, КУБ «Бай-Тал», «Малчын» болгаш өске-даа бүдүрүлгелерге эрттирп турар.

– Доозукчуларыңарның ажил-агыйга тургустунарының талазы-биле байдал кандыгыңар?

– Бистиң республикавыста ажилчын олуттар талазы-биле байдал нарын дээрзи билдингир. Ындыг-даа болза өске чылдарга деңнээрге, бичилеп ажилчын олуттарның саны көвүдөп кел чыдарын демдеглээр апаар. 2016 чылда бистиң техникумунуң доозукчуларының 27 хуузу дораан мергжилиниң аайы-биле ажилды тып алганнар. А 33 хуузу боттары күзелди-биле дээди өөредилге черлеринче өөренип кирген.

Бодунуң ортумак мергежилиниң аайы-биле ажилдап турар 2016 чылдың доозукчуларынга Улуг-Хем кожунда мал эмнээр эргелелдин эмчизи Ничин Хойлапайны, Балгазынның көдээ ажил-агый бүдүрүлгө техникумунда мастер башкы болуп ажилдап турар «Сад болгаш парк чаагайжыдылганын тудууну» бир доозукчузу Сайдаш Чамзырынны дээш оон-даа өскелерни хамаарыштырып болур. Ол ышкаш Борис Монопан – техник-механик, Дарья Ченхотьян – бухгалтер болуп төрөөн техникумунда ажилдап артканнар.

Бистиң техникумунуң эки чүүлү, Улан-Удэ хоорайның көдээ ажил-агый академиязы-биле аравыста чардыгган керээвис доозукчуларга улуг деткимчени берип турар. Чүге дизе күзелдиг кижилерүзү техникумну дооскан соонда, улаштыр керээз езугаар өөрөнгөш, кыска үениң дургузунда дээди эртемни чедип алыр аргалыг.

Россия иштинин хоорайларында чер девискээр чаагайжыдар дизайнерлерниң ажил-ижи шагда-ла бедик деңгелче сайзыраан болгай. Ынчангаш бистиң техникумга чоокку чыл-

дарда «Сад болгаш парк чаагайжыдылганын тудуу» деп чаа мергежилди ажиткан. Ынчалза-даа бистиң бирги доозукчуларывыс мергежилиниң аайы-биле ажил дилээрге, организациялар хүлээп албас боорга, оларның хөй кезии соңгаар хоорайларже өөренип азы ажил дилеп чоруй барганнар. Чүгле ийи-чаңгыс доозукчу ажил тып алганнар. Бо мергежил талазы-биле ажилчын олуттарны Тывага немеи тургускан болза, дыка-ла эки турар ийик. Чүге дээрге Тываның аңгы-аңгы булуңнарында кандыг-даа ажил-агый черлеринге девискээр дизайнери албан турарын үе негеп келген болгай.

– Ол талазы-биле силерниң бодалыңарга чөлшээржирдир мен. А Тывада көдээ ажил-агыйның сайзыралын канчаар үнелээр силер?

– Тываның көдээ ажил-агыйының сайзырап турарына «Чаңгыс суур – чаңгыс бүдүрүлгө», «Аныяк өг-бүлөгө – кыштаг», «Инек – чөмгөрикчи малым», «Чаа эгелеп чоруур фермер» дээн чижектег онзагай төлөвилелдер улуг деткимчени берип турарын магадавас аргачок. Ук төлөвилелдерниң киржикчилери болур көдээ ажил-агый бүдүрүлгүлери Тываның Чазак тускай субсидиялар дузазы-биле деткип турарына келир үениң аныяк кадрлары база техникумунуң башкылары дыка өөрүп турар бис. Олар бистиң доозукчуларывыска боттарының өскөн-төрөөн суурларына мергежилиниң аайы-биле ажилдарны дораан тып алырына дузалаар төлөвилелдер-дир.

Ынчангаш Тываның көдээ ажил-агый сайзыралына бистиң доозукчу кадрларывыстың дузазы улуг боор дээрзинге идегеп, ам-даа улам сайзырап, хөгжүп-ле турзун, чедишкннер моон-кыды кызыгаарлаттынмай, көдээ ажил-агый бүдүрүлгелеринге чаа ажилчын олуттар немежип-ле турар болзун деп күзээр-дир бис.

– Долу, тодаргай харыыларыңар дээш улуу-биле четтирдим, Черема Май-ооловна.

Сайсуу ДАРГЫН-ООЛ чугаалашкан.

Хүннүң медээзи

КАРАНТИННИ УЗАТКАН

Росхереглелхайгааралдың Тыва Республикада эргелели Чөөн-Хемчик болгаш Тере-Хөл кожуннарда аңгыда республиканың бүгү девискээринге карантинни узаткан.

Мониторингиниң медээлеринден алырга, эрткен неделяда республикага ОРВИ-ден болгаш грипптен аараан 4407 таварылга бүрүткеттинген, ол дээрге хамчыктың кызыгаарындан 4 катап ажып турар. Аараан кижилерниң 74,7 хуузу 0-дан 14 хар чедир бичии уруглар болуп турар.

Ынчангаш карантинни чеди хонук узадырын Кызыл хоорайның, Бай-Тайга, Каа-Хем, Таңды, Чеди-Хөл, Кызыл болгаш Чаа-Хөл кожуннарның болгаш административтик өске-даа девискээрлериниң школаларына сүмелзэн.

Январь 23-те мэрия «Кызыл хоорайның девискээринге кызыгаарлаттынган хемчеглерни (карантинни) узадырының дугайында» №47 доктаалды хүлээп алган. Ол документ езугаар карантин 2017 чылдың январь 24-тен 30-ге чедир узаттынган. Школаларга өөредилге чорудулгазын бажыңга күүседир онаалгаларны өөредилге организациязының сайтыларына кириери-биле боттандырар. Уруглар садтары хемчеглерни кызыгаарлаарына чедир чоруп турган уругларны хүлээп алырын уламчылаар. Ол үеде ОРВИ болгаш ОРЗ аарыгларының тыптып келгенин эртиниң-не хынаар.

Оран-саваларның санитар-гигиена байдалына контролду күштелдирерин, температура чурумун сагырының талазы-биле эргежок чугула хемчеглерни алырын, дезинфекция кылыр чүүлдерни ажыглап тургаш, оран-савага аштап-арыглаашкынны чорударын школаларның, гимназияларның болгаш школа назыны четпээн уруглар албан черлериниң удуртукчуларына сүмелзэн.

Бүгү өөредилге, культура болгаш спорт организацияларына маска чурумун сагырын уламчылаарын ол доктаалда айткан.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ СОҢГУЛДА КОМИССИЯЗЫНЫҢ ДОКТААЛЫ

Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) ийги чыыжының депутадының хостуг мандадын «Бүгү-россияның «Чаңгыс демниг Россия» политиктиг партияның Тыва регион салбырындан депшиттирген кандидаттарның республика даңзызында бүрүткеттирген Марат-оол Идамович Ондарже дамчыдарының дугайында 2017 чылдың январь 18 №2/9-7 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) ийги чыыжының депутады, «Бүгү-россияның «Чаңгыс демниг Россия» политиктиг партияның Тыва регион салбырындан депшиттирген кандидаттарның республика даңзызының составына соңгуттурган Ольга Валерьевна Россованың үрүн эргелериниң хуусаа бетинде доо-улганы-биле, 2011 чылдың ноябрь 28-те Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) депутаттарының соңгулдаларының дугайында» Тыва Республиканың №1031 ДХ-1 Хоойлузунуң 87 үүлүнүң 1 кезээнге Тыва Республиканың соңгулда комиссиязының доктаадыры олза:

1. Тыва Республиканың Дээди Хуралының

(парламентизиниң) ийги чыыжының депутадының хостуг мандадын «Бүгү-россияның «Чаңгыс демниг Россия» политиктиг партияның Тыва регион салбырындан депшиттирген кандидаттарның республика даңзызында бүрүткеттирген Марат-оол Идамович Ондарже (№5, №2 регион бөлүү) дамчыдар.

2. Бо доктаалды республиканың «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарына парлаар, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының албан езузунуң интернет-сайтызынга кириер.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының даргазы О.В. ФОРТУНА.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының секретары М.Ш. САМБАЛА.

Тыва Республиканың Аныктарының соңгулда комиссиязының составынче кандидатуралар талазы-биле саналдар хүлээп ап эгелээниниң дугайында ИНФОРМАСТЫГ ДЫҢНАДЫГ

Тыва Республиканың девискээринде бүрүткеттинген политиктиг партияларның регион салбырларына, хөй-ниити каттыжышкыннарына, бодунуң ажил-чорудулгазын Тыва Республиканың девискээринде боттандырып турар дээди, ортумак профессионал өөредилге черлеринге, өөредилге организацияларына, Тыва Республиканың девискээринде бүрүткеттинген аныктар организияларына болгаш аныктарның хөй-ниити каттыжышкыннарына, студентилерниң Тыва Республиканың девискээринде бүрүткеттинген бот-башкарылга органнына, хөй-ниити өске-даа каттыжышкыннарына болгаш оларның регион салбырларына, соңгукчуларның өөренип, ажилдап, чурттап турар чериниң аайы-биле хуралдарына Тыва Республиканың Аныктарының соңгулда комис-

сиязының составына кандидатуралар талазы-биле саналдарны хүлээп ап эгелээниниң дугайында Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы дыңнадып тур.

Тыва Республиканың Аныктарының соңгулда комиссиязының составына томуйлаарына эргежок чугула документиленниң даңзызын Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының албан езузунуң интернет-сайтында «Аныктарга кезек» деп баннерде кириген.

Саналдарны 2017 чылдың февраль 24-ке чедир 667000, Тыва Республика, Кызыл хоорай, Чүлдүм кудумчузу, 18, каб.210 деп адреске хүлээп ап турар.

Немелде медээлерни (39422) 2-10-09, 2-10-21 деп телефоннар дамчыштыр билип ап болур.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы.

РФ-тиң Президентизи В.В. Путинниң 2005 чылдың январь 25-те үндүргөн дужаалын өзүгаар чылдың-на январь 25-те Россияда студентилер хүнүн байырлап турар. Студент кижиге сессиядан аңгы хүннөр байырлап хүннери болур дигир болгай. Ол чылдар чүгө оюн-хөгүнү чылдары эвес, а кижилер бүрүзүнүн амыдыралының эң харысалгалыг чылдары болур. Студентилерниң бот-тускайлаң амыдыралдың баштайгы үе-чадазы, бурунгаар көрүжү болгаш бедиктерже чүткүлү ол ынчан көстүп келир.

Тываның күрүне университетинин ректорунун чанында студент бот-башкарылганың эң дээди органы — биче ректорат (ТКУ-нун студентилер чөвүлели) 2007 чылда тургустунган. Оон тургузуунче биче ректор, оон оралакчызы, факультет бүрүзүндөн биче деканнар кирип турар. Бирги ректору — Айлана Монгуш. Амгы үеде биче ректорнун хүлээлгезин юридиктиг факультеттин 2-ги курсчузу Алдын Монгуш күүседип турар.

РЕКТОР-БИЛЕ ХАРЫЛЗАЖЫР КӨВҮРҮГ

Биче ректораттын сорулгалары: студентилерниң бот-боттандырылганын таарымчалыг байдалдарны тургузары, күш-культура болгаш культурулук хемчеглерже хаара тутары, студент ниитилежилгелерин уран чүүлчү эгелээшкннерин деткири, университеттин өзү-чаңылдарын камгалаары, студент бот-башкарылганы сайзырадыры.

Биче ректорат университеттин ректору-биле харылзажыр көвүрүг деп болур. Өөредилге үезинде студентилерниң тургустунуп келген айтырыгларын, дилег-чагааларын, санал-оналдарын ректорга чедирер, оларның эрге-ажыын камгалаар кол орган.

ЧОГААДЫКЧЫ ЧОРУУ КЫЗЫГААР ЧОК

Эрткен чылын октябрьда Тверь хоорайга Бүгү-российски тергин уран чүүл төлөвилелдеринин мөөрейинге ТКУ-нун «Евразия» деп төлөвилели «Эң тергин регионалдыг төлөвилел» дээш 2-ги черни алган. Бо төлөвилел «Россияның студентилеринин чазы» деп студентилерниң уран чогаадыкчы

чоруун хөгжүдөр болгаш деткиир тускай программаның планынче киргени улуг чедишкн. Оон аңгыда чылдың-на «Мисс база мистер «Альма-матер» деп мөөрей, «Дүрген» аныяктар шуулганы дээш өске-даа хемчеглерни адап болур.

АРГА-ДУРЖУЛГА СОЛЧУЛGAZY

Казахстанга 2016 чылдың апрель айда Л.Н. Гумилев аттыг Евразияның национал университетинин 20 чылдаанынга тураскааткан «Кеземче политиказының чидиг айтырыглары» деп темага делегей чергелиг часкы школаны эрттирген. Аңаа ТКУ-нун делегациязының санынче кирип турган юридиктиг факультеттин студентилери илеткелдерин номчуп, чедишкнниг киржип, тиелгелиг черлерни чаалап алганнар. Олар аңаа 2 неделя дургузунда юридиктиг эртемнерин профессорларының илеткелдерин дыңнап, билин бедидип, үежилери-биле арга-дуржулганын солукшкан.

ЭП-НАЙЫРАЛЫ БЫЖЫГ

Амгы үеде университетте Кыдыттан болгаш Моол күрүнелерден 15 студент өөренип

ЧАЛЫЫ НАЗЫН — КАЙГАМЧЫК СОЛУН У

турар. Мурнуку чылдарда Нигериядан, Япониядан аныяктар өөренип турганын сагындырып каалы. Олар өөредилге черлеринге-даа, ниити чуртталга бажыңнарында-даа бот-боттарын хүндүлөжип, билчип, берге байдалдарда деткижип, өске чоннарның болгаш

чурттарның культуразына хүндүткелдиг хамаарылгалыг, бир демниг чурттап, өөренип турар.

СТУДЕНТИЛЕРНИН «ШЕРИИНДЕ» ТАТЬЯНАЛАР

ТКУ-нун экономика факультетинин 3-кү курсчузу — Татьяна Остапенко, Кызылдың педагогика институтунун 5-ки курсчузу — Татьяна Андреева, 1-ги курсчузу Татьяна Дүктүгбей. Байырлалдың авыдайлары «камгалакчызының» адын төлөптиг эдилеп турарлар.

ГРАНТЫЛАР, СТИПЕНДИЯЛАР

Тергин өөредилгелиг студент бүрүзү стипендия алып. Ынчангаш олар ону чедип алыры-биле кызымак-кай өөренип, университеттин хей-ниити амыдыралына идепкейлиг киржип турар. Оон аңгыда онза шылгараан студентилерге РФ-тин Күрүне Думазының депутаты Лариса Шойгу, Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол, ТКУ-нун ректору Ольга Хомушку оларның адындан стипендияны тыпсыры оларга улуг деткимче болгаш бурунгаар чүткүрүнге улуг идиг.

РЕКТОРНУН БАЛЫ

Чылдың-на январь 25-те студентилер ректорнун балын эрттирери чаагай чаңыл болу берген. Бо чылын база Виктор Көк-оолаттыг национал хөгжүмши театрына студентилер Татьяна хүнүн байырлаарлар. Аңаа уруглар чараш платые-

лерин, оолдар смокингиле кеткеш, вальска долганыр. Студентилер байырлап шылгараан оолдар, кыста шаңнап-мактаар.

ӨӨРЕНИП-ДАА, ДЫШТАНЫП-ДАА БИЛ

Сессиядан сессия аразы хостуг үезинде студентилер сонургалының аайы-биле аңгы спортчу, культурулук хемчеглерже хаара туттунган. Олде бассейнге эштири, спартадаларга, эртем конференцияларга, мөөрей, фестивалдык белеткенири дээш олар амыдырал-чуртталгазын агымы «хайныгып» турар болза, частырыг чок. Тыва чаңгыс дээди өөредилге чыны студентилеринин чайналчак спортчу чедишкннеринин дугайында солсеткүүлдерден, теледамчыдгалардан доктаамал номчөрүп турар бис.

БИЧЕ РЕКТОРНУН БАЙЫР ЧЕДИРИИШКИ

Студент бот-башкарылганын мурнундан Тываның шупту студентилеринге Татьяна хүнүн таварыштыр байыр чедир тур мен. Студент чылдар — кижилер бүрүзүнүн чуртталгазында не онзагай, кайгамчык солүлери болур. Хей-ниитичи, үчүл, эртем, спортчу ажилдар баштайгы дидим базымнарлырындан кортпаңар! Ынчангаш студентилерниң эгелээшкннерин кезээде чедишкнниг болу зун. Бо чылдарны чырыткыл боттарывыска ажыктыг, каждаа чованчыг эвес кылды эрттирээлиңер!

Шончалай ХОВАЛЕ
Авторнун тырттырган чур

КЫДАТТА ТЫВА АНЫЯКТАР

Тываның күрүне университетинин төөгү факультетинге 2011 чылда «Зарубежное регионоведение» деп чаа курстар ажиттынган болгай. Оон баштайгы студентилери Моолга, дараазында бөлүк Кыдатка өөренир аас-кежиктиг болганнар. Бистиң бо үндүрүлгевистиң маадыры, Кыдаттын Чаньчунь хоорайында Чөөн болгаш соңгу чүктүн башкы университетинин кызыл дипломнуг, амгы үеде Тываның Күрүне университетинин өске күрүнелер болгаш регионнар аразында харылзаалар тудуп турар салбырының аныяк специализи Сергей Ооржак. Ол Кыдатка өөренип турар тыва студентилерниң дугайында «Шынның» номчукчуларына таныштыра-дыр.

— Студентилерниң чурттап турар байдалы кандыгыл?

— Бистиң өөренип турган бөлүүвүске 8 кижилер турган. Тыва бөлүктүн студентилери бисти Кыдат университетинин башкылары дыка эки уткуп хүлээп алган. Бис оларга даштыкы студентилер кылдыр санаттырар бис, ынчангаш кыдат студентилерден аңгы чурттадып каан.

Университеттин өөренир, чурттаар, чөмөннөр, номчуттунар, дыштаныр, садыглары черлери чаңгыс девискээрде. Өөренирде болгаш чурттаарына херектиг чүүлдер чанында бар болгаш, хоорай киреривис ында-хаа.

Ниити чуртталга бажыңның чурумунда аңаа чөм кылып чир хорулуг. Ынчангаш чөмненир столовазы ниити. Эгезинде бо чүүл тыва студентилер биске дыка берге болган. Чүл дээрже кыдат кухняның чөмненир чиривиске, хөлүн эрттир ажы азды дыка чигирзиг дээш бир-ле чүүлүнге таарзынмайн баар бис. Кыдат чон бистиң ышкаш хлеб

чивес улус болган. Ынчангаш хлеб садып чир шүүт болдунмас. Бис хлеб чиксээш, ында орус ресторана баргаш, дилеп тургаш, хлеб быжыртып чип турдувус. Оон чоорту бичилеп кыдат чоннун чөмненир чип өөрени берген бис.

— Кыдат дылды дүрген шигээдип алырының кандыг аргазы бар?

— Кыдат дылды өөренири нарын болгаш солун. Ону Кыдаттын бодунга чөдө бергеш өөренир болза, эң-не дүрген аргазы ол. Черле ынчаш кандыг-даа дылды дүрген шигээдип алырда, дылдың эдилекчилеринин

аразына оларның чугаазын дыңнап, үргүлчү чугаалажып тура, өөренип алып болгай. Бистиң бөлүүвүстү Кыдатче өөренип чоруур мурнунда башкыларывыс эки белеткеп, дылды болгаш ук чоннун төөгүзүн, өзү-чаңылдарын биске өөредип каан турган. Ынчангаш дыл талазы-биле улуг бергедээшкннер турбаан. Кыдат дылда биливист кижилер бүрүзүнүн аңгы-аңгы, ынчангаш шупту эгезинден эгелеп өөрендивис. Баштайгы үелерде англи дыл кырынга, оон бирги семестр соонда кыдат дыл кырынга кичээлдеп эгеледивис. 2 чыл дургузунда кыдат дылга чугаалап, бижи өөренип алган болгаш, шылгалдаларывыс чедишкнниг дужаагаш, холдарывыс дипломнарлыг чанып келген бис.

— Кыдатта студентилер хүнүн демдегледип турар бе?

— Кыдат студентилерде ындыг байырлап шуут чок деп болур. Чүге дизе ук күрүнеде чурттакчы чоннун саны хей болганындан кижилер бүрүзү чүгө өөредилгезинче шыңгы кичээнге салыр, а байырлап эрттирер артык үе чок болур. Өөредилгезин кошкак өөренир болза-ла, ажилдаар олут чок артар дээрзи кыдат студентилерни, шыңгы өөрениринче албадап турар.

— Амгы үеде Кыдат күрү-

неде өөренип турар тыва студентилерниң саны кандыг?

— Амгы үеде Кыдат күрүне өөренип турар сургуулдарның саны 15 хире. Чүге бо сан тодагай эвезил дээр болза, Россияда чурттап чоруур чамдык тыва чон кандыг өөредилге чиринче кирип алганын демдегледип пээн таварылгалар база тура. Ынчангаш бистиң билиривис-биле 15 хире студент бар. Чамдык бакалавр дооскан студентиле магистратура доозары-биле база артып каап турарлар.

— Кыдатка өөренирге кандайдыгыл?

— Эң-не берге айтырыгларны бирээзи — акша. Чүге дизе бистиң бөлүк төлөвилерин өөренип турган бис. Өөредилге дээш 16 му юань (88 муң рубль), ниити чуртталга бажыңынче 7 муң юань (38 муң рубль) аңаа немей ору өртээнче болгаш чурттаарыңа база чарыгдалдар үнер. Шыңдыг хей чарыгдалдарны ада иевистин улуг деткимче-биле эрткенивис ол. Ындыг-даа болза өске күрүнеге дээди эртем чедип, даштыкы дылды өөренир биске дыка улуг чедишкн болган.

Сайсуу ХЕРТЕК
чугаалашкан.
Авторнун

Чаа төлевилел

«КУЛЬТУРЛУГ КИЖИ – КУЛЬТУРЛУГ НИИТИЛЕЛ»

Тываның культура яамызының 2017 чылда мурнады көөр бир төлевилели – чоннуң амыдырал культу-разын бедидеринче угланган. Чылдың дургузунда «Культур-кужи – культурлуг ниитилел» төлевилел боттаныр. Ооң сорулгазы – республиканың ттакчы чонунуң амыдырал кул-туразын бедидери. Ооң бай-кым-бир кижиге эвээш кыл-көзүлзе-даа, херек кырында төлевилелдин алыс утказы ханы-туп турар.

«Культура-массалыг хемчег-ни чыл иштинде чежезин-даа-дур болзувусса, бистиң про-фессионал уран чүүлүвүс чеже-даа-ик денелдиг турар болза, бир-с кижилерниң хуузуна культу-ры чогуур деңгелге турбас чүве-за, ниити культураны, бистиң-тилевистиң сагыш-сеткил-дезин чедип ап шыдавас бис-еп, бо төлевилелдин куратору,-ва Республиканың культура-ды Алдар Тамдын чугаалап-тар. – Харалаан, бистиң хөй-ивис хөй-ниити черлеринге-тарын культурлуг алдынып-давас, кудумчуга дүкпүртүнер,-түн черге октаар, подъездтер-тин хирлендирер, улус мурнунга

черде эзирик чыткылаар. Мындыг-чүдек чүүлдер анаа-бир чүве апар-чыдары окта шын эвес».

Сайыт чижек кылдыр чам-дык улустуң ши азы концерт-үезинде телефонга дүш чок чу-гаалажып олурарын айткан. Сактырга, үүрмек чүве-даа ыш-каш, херек кырында шак ындыг-үүрмек чүүлдерден кижилерге-хүндүткелдиг эвес чоруктар, сугда-бырлаңнааштар дег тарап, кижиде-бар этиктиг хоругдаашкындардан-адырып, өске кижилерге багай-салдарлыг болуп эгелээр.

«Ынчан бистиң киживистиң-хүн бүрүдеги, амыдырал культу-разы чидип эгелээр» — деп, ук-төлевилелдин башкарыкчызы, культура сайыдының оралакчызы-Марьятта Бадыргы чугаалап турар. Сагыш-сеткил сайзыралының куду-лаашкыны мөзү-шынар, этиктиг-нормаларның буураашкынынга-чедирер, ооң ужуң сагыш-сеткил-ядараашкыны, арагалаашкын, кем-херек үүлгедиишкини өзер. Ынчанга амы-хуу культураның-дөстөрүндө эгелеп алыры чугула-деп, ол онзалап демдеглээн.

2017 чылдың дургузунда Ты-вага чоруттунар бүгү-ле культу-ра-массалыг хемчеглер «Культурлуг-кужи – культурлуг ниитилел» деп

төлевилелди боттандырамынче-угланар. Чылдың эгезинде бол-гаш төңчүзүндө чоннуң ниити-культуразының деңгелин тода-радыр социологтук шинчилелдер-чоруттунар. Аңаа Тываның шупту-чурттакчылары киржир – ажил-дап, ажилдавайн-даа турар улус, школачылар, студентилер, пенси-онерлер.

Чоннуң культуразының деңге-лин шинчилээриниң методиказын-культура яамызынга Тываның-гуманитарлыг болгаш тускай шин-чилелдер институту ажилдап кы-лып турар. Ол дээрже анкеталар, социологтук айтырыглар, хөйүнү-тесттилерин чорудары.

Чыл дургузунда массалыг ин-формация чепсектерин дамчыш-тыр чоннуң хөй чыгыр черлерин-ден видеороликтерни көргүзөр, этикет, чонга тренингилер талазы-биле семинарлар, делгелгелер-эрттер. Культура-чырыдышкын-хемчеглерин таварыштыр улусчу-чаңчылдарга болгаш ужуурларга-үндөзилеп чер бүрүзүңге, ажилчын-коллективтерге этикет айтыры-ларын чугаалажыр. Өөредилге-черлеринге чугаа культуразы-нга, этноэкологтук кижизидилге-класстан дашкаар кичээлдерни-эрттирер. Оон аңгыда планнарда-экологтук акциялар, төгөрүк стол-дар, эки аажы-чаңның школалары-кирген. Чыл дургузунда «Культур-луг кижиге – культурлуг ниитилел»-деп төлевилелдин мониторингизи-чоруттунар.

Чагааларны чазып номчааш...

ҮЕ ШАПТЫК БОЛБАС

Канчаар-даа эргий бо-даарга, чуртталгада дески-чүүлдер черле чок. Бир-кожуун төвү суурга болган-таварылга. Тая бодунуң-үежизи Алеша дээр оол-биле таныжып чоруп тур-ган. Үе-черге аныяктар-кежээниң-не ужуражып, кады ойнап-хөгөп турган-чүве-дир.

Бир кежээ уруглар чаңгыс-черге чыгып алгаш, хөөрежи-олурда, оларның бирээзи: «Сээң кижиге Кызылда өске-таныштыг чоруп турар чорду»-деп дүжүрген. Тая кезек-када аңадай берген орган. Оон элээн боданы бергеш, эштериниң чүнү чугаалажып-турарын безин херекке албайн-барган. Уругларның бирээзи-ытыкыры аажок чугааланмы-шаан, Таяның эктинге холун-салыптарга, ол сырбаш кынны-берген. Уруглар олуттарындан-шупту тургаш, клубче танчыла-ар дээш базыпканнар. А Тая-харыкчок, бажыңчы чаныпкан.

Оон бээр-ле 20 чылдар шу-жуп эрткен. Тая өг-бүлелиг, ийи уруглуг чурттап чораан. Тая улуг уруундан бичезин-школаже кириринге белеткеп-тургаш, Кызылдың базаары-дан өөредилгеге херек чүүлдер-садып ап чораан. Бир канчанга

көрүптерге, таныыры шырайлыг-эр кижиге олче көрүп турар болган. Оон ол Таяның чанынга чедип-келгеш: «Танывайн тур силер-бе, Демировка, мен Алеша-дыр-мен ийин» — деп чугааланган. Тая удур көрүпкеш, эпчоксуна-берген. Аңаа олар элээн чугаа-лашкаш, телефоннарының ду-гаарларын удур-дедир солчуп-алганнар.

Тая кожуун төвүндө библи-отекада ажилдап чоруур, Алеша Афганистанга шериг-хүлээлгезин эрттиргеш, ишти-ки херектер шугумунга ажил-дааш, оон пенсияже үнген. Ийи-ажы-төлдүг, кадайындан чарлы-берген болган. Олар аныянда-ышкаш, база-ла телефон дам-чыштыр чугаалажып, хире-хи-реде ужуражып-даа турганнар. Ийи чыл иштинде ынчалдыр-харылзажып келгеш, кайызы-даа бот-боттары чокка чурттап-шыдавазын биле бергеннер. Тая ажы-төлүн алгаш, Але-ша-биле кады чурттап чоруй-барган. Шаанда бир эжиниң-адаарга сеткилинден хоп чугаа-зы олар ийини 20 чыл иштинде-бот-бодундан адырыпкан-даа-болза, езулуг ынакшылга үелер-шаптык болбазын ам кээп бил-геннер...

Елена ЧАТБАЛ.
Чаа-Хөл суур.

Кижиниң эрес-маадырлыг мөзү-будуңу кончуг берге үеде көстү бээр-деп чугаа бар. Ол шын хевирлиг-чүве.

Эрес-дидими аажы-чаңында, арын-райында көзүлбес, топтуг-томаанныг, алза-даа ажилының аайы-биле хүн-үеде маадырлыг чорукту кылып чораан-илерниң бирээзи мээң оглум Эрестиң-Родион дээрзин соонда билген мен. Биле мени таныштырып тура: «Па-ютист кижиге-дир» — дээрже, Родионнуң-мчаскап: «Эр хей» — деп мактазымза-берге эрлерниң бирээзи-биле таны-алдым деп бодал ынчан сагыжымда-болган. Ооң даштыкы хевиринде, н-шырайында эрес-маадырлыг чүүл-эртинмес, дурт-сыны бедик-шыырак-с, мээң билирим, таныырым бөдүүн-дар ышкаш оол боорга, ындыг болган-о оң.

Родион ышкаш бөдүүн оолдарны бөгүн-еш, оларның аразында эрес-дидим-эр бар деп ам билер мен. Чогум-на-шери албан-хүлээлгезин күүседип, н-бүрү бергелерни эртип, кадыг-берге-лдарны кылып, хоорай-суурларның-мчуларынга корум-чурумну камгалап, ийи үүлгедикчилерниң оруун дуй туруп, элеттардан кадыр-берт, арга-арыглыг-терже Родион ышкаш парашюттук-ап, төрзөн черивистиң агаар-бойдузун-алап, өрттерни өжүрүп турарлар. Ын-аш мен «амгы үеде езулуг эрлер чок»-кижилер-биле чөпшээрешпес мен. Р-боттары, эрес-маадырлыг оолдар-кадыг-бергеге чорбаан болгаш, ын-чугаалап турлар боор оң. Ылап-ла-дыр эрлер, эрес-маадырлыг чорук-ым деп, хөрзөн шанчып, көөргеттинип-астар. Ынчанга оларның эрес-маа-мөзү-шынарын хүн бүрүде чуртталга-елен эскербес бис.

Родион Хуурак 1977 чылдың март 28-те-ылга төрүттүнген, 1998 чылда пара-десант өрт албанының Кызылдың-салбырының инструкторунга ажилдап-ээн. Ооң мурнунда парашют-десант-албанынга ажилдаарының тускай бе-елин парашют-десант өрт албанының-кино хоорайда төп баазынага эрт-ип, өрт үнген черлерге парашюттук-ап, оларны өжүрүп, арга-дуржулгалыг-шютист апарган. Тывага, Красноярск

Маадырлар — аравыста

ОГЛУМНУҢ ЭЖИ

крайга, Коми Республикага, Киров обла-ка өрт техниказы чедип албас черлерге-улуг өрттерни өжүрери-биле өрт үнген-черлерге парашюттук шурап, оларны эш-өөрү-биле өжүрүп чораан.

Кандаашкынын, изиг 2012 чылда Ты-вага өрттер янзы-бүрү чылдаганнар-биле-эрте чазын-на хып үнүп эгелээн. Чеди-Хөл-кожуунуң Чал-Кежиг суурнуң чоогунга хып-үнген өрттү өжүрүп тургаш, май айның 12-де Борис Оюн өртке өртенип өлгөн. 2012-чылдың июнь 2-де Бай-Тайга кожуунуң-Кара-Хөл суурнуң чоогунга өрт хып үнген. Кадыр-берт тайга черге хып турар өрттү-өжүрери берге болган. Арга-дуржулгалыг-парашютист-десантниктер Родион Хуурак-биле Сергей Падерин баштаан парашю-тист өртчүлери ол өрттү өжүрери-биле-июнь 5-те ынаар октаан. Ол дугайында-смс-ти Николай Былев кадайы Марияже-чоруткан. Ооң мурнунда үеде олар ол-бо-черлерге өрт өжүреринге май 28-тен бээр-ажылдап турганнар.

Бо өрттү өжүрүп тургаш, дириг арткан-Константин Хайрудиновтуң журналистерге-чугаалааны-биле алырга, саргыдан кам-галаар хептиг, сапыктарлыг олар өрттү-өжүрүп турганнар. Оттан камгалаар хеп-хамаанчок, ыштан камгалаар противо-газтар безин оларга чок турган, чүге дээр-ге ындыг дериг-херексел өртчүлериң-дериг-чепсээнде көрдүмээн. Өрттүң-тарап кыварын соксадыр дээш, июнь 5-3-хүннеринде өртке удур 4 километр камга-лал дилиндекти 14 өртчүлөр кадыр-берт, ыяш-даштыг черге казып чорудупканнар. Ол дээрже ыштыг тайгага кончуг берге-ажыл. Ам-даа 2 шак хире ажилдаан бол-за, олар өртке удур дилиндекти казып-доозуп, өрттүң тараарын соксадыптар-аргалыг турганнар. Хенертен күштүг хат-хадааш, өрт ыяштарның кыры-биле кон-чуг дүрген тарап чоруп каан. Оларның-кырынче улуг өрт хып кел чоруурун төпче-парашютист-десантниктер дыңнадыпкаш, ооң мурнунда өртенип калган черге баш

бурунгаар дугурушканы езугаар маңажып-ыңай болганнар. Ынчалза-даа өрт оларны-бүгү талазындан хөмө апкан: адаандан, үстүндө, кыдыгыларындан...

«Чеже өрт өжүрбээн дээр, ынчанга-хат аайы-биле ыяштар баштары дам-чып кыпкан өрттүң кончуг айыылдыын-дораан-на билип каан бис. Хаттың уу-ол-бо өскерлип, өрт бисти кырывыстан-чаптылдыр ап келген. Мен сугга таваржы-бергеш, аңаа бөөлдөнип чыткаш, дириг-артым — деп, Сергей Падерин чугаалаан. — Эштерим диригге-ле өртенип каан...».

Өрттен камгаланып шыдаар черге-оларның чамдыызы маңап чедип шы-даваанын айыыл-халапты истеп турган-истекчилер көргөннер. Оларның өрттенген-өлүг мага-боттары бот-боттарындан ырак-эвес чыткан. Өртчүлериң бирээзиниң-будун ушкан ыяш базыпкан, өскези да-мырак сугга бир метр хире-ле четпээн... Оларның шуптузунуң хеви өртенип каан. Хенертен келген күштүг өртке олар-ыңай-ла када өртени бергени илдеп деп-медицина-суд эксперттери тодараткан. Өртке өртөнгөн парашютист-десантник-терни төрелдери оларның мага-бодунда-им-демдектеринден арай деп-ле танып-алганнар. Виктор Стремусовту кадайы-ооң эктинде диис хевирлиг татуировкадан-танып каан.

Өртке өлгөн сес эштериниң аразында-парашютист-десантник Родион Хуурак-база бар болган...

Николай Былев, Владимир Кечил-оол, Херел Кызыл-оол, Николай Новиков, Сер-гей Федотов, Виктор Стремоусов оларны-чурту Шагаан-Арыгга, Андрей Шилинни-Тожуга, Родион Хууракты Кызылга орну-к-шуткан.

Оларның маадырлыг чоруунуң дуга-йында Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол: «Эр кижиниң ажил-херзэн кылып, төрзөн чериниң агаар-бойдузун камгалап-тура, амы-тынындан олар чарылды» — деп чугаалаан.

Мээң оглум Эрестиң эжи парашютист-десантник Родион чүү хире эрес-маадыр-лыг эр, төрзөн Тывавыстың агаар-бой-дузун, амы-тынын камнавайн, камгалап-чораанын ам медегер билип чоруур-дур-мен.

Шаңгыр-оол МОҢГУШ.
Чурукту хуу архивтен алган.

«ШЫННЫҢ» почтазындан

Тамадалар дугайында

ЕЗУЛУГ БАШКАРЫКЧЫНЫ
КӨРГЕНИМ

Тываның улустун чогаалчызы Маадыр-оол Ховалыгның база журналист, чогаалчы, шүлүкчү Лидия Иргиттин «Шынга» парлаттыгана тамадалар дугайында чүүлдер-биле таныш-каш, оларга катчып, чүүлдүгүнгенимни илереттим.

Ынчан, 1983 чылда, башкылар билии бедидер институтка ажылдап турган мен. Профэвилел ажылынга эки киржилгези дээш Россия чергелиг улуг семинар хуралга баар эргени меңээ берген. Тывадан Валентина Ивановна Павлова-биле кады Нальчик хоорайже чорупкан бис. Чеде бээривиске, улуг чурттуң чүк бүрүзүндө 200 ажыг делегаттар келген болган. Ийи хүн дургузунда профэвилел талазы-биле бүгү-ле ажылга херек чүлдери берди. Хостуг үеде экскурсияладып база турар.

Үш дугаар хүнде бистерни Кабардин-Балкарияның «Чегем шуралгаан» көргүсүшкөөн, район төвүнүн бир эки үлгөрлиг школазынче алгаш чорупкан. Элээн чоруп орувуста шупту автобустар туруптулар. Башкарыкчывыс үн улгаттырар херексел-биле «Шупту автобустан үнүп келинер» деп дыңнадып кылды. (Тамадага чедеривис мурнунда бо таварылганы черле бижитейн, тыва кижилер бүрүзүнүн чоргааралын оттурар боор).

Башкарыкчы: «Дужунарда дагның бажынче көрүңер» — дидир. Ол хей улустун чугаазын дыңнаарымга-ла «бизон, бизон» деп-ле турарлар. Оон башкарыкчы тургаш: «Эти животные яки, привезенные из Тувинской АССР, они здесь прижились» — деп-ле.

Шынап-ла, топтап көрө бээримге, ак, кара узун, семдер дүктүг бистиң тыва сарлыктарывыс, артында бызааларлыг. Сарлык бугазының суг чоргаар деп чүвезин! Ол аразында Павлова башкарыкчының чанында чеде берген чугааланган тур. Башкарыкчы кабардин мээң чанымда-ла келди: «Силерден айтырып салып болур бе?» (Ол аразында хамык улус бисти долганып келди). «Сарлыктарга, инектерге ышкаш, кышкы кажаа херек чок дээр шын бе?» — дээш, рупорун тутсуп берди. Бир кижилер тургаш, биске көзүлбестир, бедидир тургузуптунар — деп-ле. (Ол кончуг узун улус аразында мен чолдак кижилер чанымда-ла дээр мен, бир шыырак эр кижилер мени автобус чадазынга тургузупту. Шыдаар шаам-биле харыны бердим. «Ийе, бистиң сарлыктарывыска кажаа херек-чок, олар харын-даа сырын удур, хар кырынга чыдып аарлар». А бир кижилер, кайгааны илдең, кадарчызы канчаар чүвөл? — дидир. «Кадарчы олар-биле хонмас, хүндүс-

даа туда кадарып чорбас. Ында-хаа ончалап каап турар». Оон-моон айтырыглар эңдерлип эгелзэн: «Адыг, бөрү келзе, канчаарлы? Ол колдуунда черлик мал ышкаш, ооң ажы чүл?» — дээш барган.

«Сарлыктар өөр бөрүлерге безин алыспас. Олар долгандыр туруптарга, бызаалары ортузунче кире бээр. Улуг сарлыктар мыйызын дөгээш туруптар. А сарлык бугазы бустап каап, төгерики камгалааш туруптар. Херек болза каш-даа хондур кижилер дузазы келгиге ынчаар камгаланыптарлар» — деп, харылап турган мен. Делегаттарның сонуургааны илдең, дагда сарлыктарында, мени-даа тырттырып-ла турарлар. Шынында бистиң Аянгаты чону сарлык-даа тудуп чорбаан. Мээң өөм ээзи Улуг Ак чурттуг, оларның туткан-на малы чүлге сарлык улус-тур. Харын-даа ооң чугаазының меңээ дузалааны ол ышкашыл.

Кавказ дагларында чораан улус билер ыйнаан, оруктары кандыг ийик, чүлге чүрек сиилээр ышкашыгай. Элээн халыткан соонда, ол район төвүнүн үлгөрлиг школазынга чедип келдивис. Оон удуртукчуус чар кылды: «6 шакта, улуг залга чыгыр. Озалдап черле болбас, ындыг болбаза, бо чоннуң езузу-биле, тамада-ны хүндүлөвээни ол болур» — дидир. Тамада, тамада, ол сестү каяа дыңнаан кижилер боор мен? Аа, «Кавказская пленница» деп кинога ышкашыл — деп, сактып келдим. Бичии-даа озал чокка чон чыгып келген. Столдарны «П» деп үжүк ышкаш салыпкан. Стол кырында чок чүве чок, кижилер көрбээн аш-чем бар. Езулуг-ла, кавказ чонунун хүндүлээчели оон көстү бээр.

Таптыг-ла 6 шакта тамада-даа келген. Холун мурнунче чада сунуп, делегаттарны столче чалады. Боду узун, экти делгем, ак салдыг, найыр-дойга кедер национал ак хевин кедипкен, алыс сүрүлүү-даа кончуг кижилер болду. Ооң ийи кыдында оол, кыс ийи кижилер турупкан. Бистиң арты-тыста база-ла аныяктар турар болду. Оон тамада туруп кээрге, шупту улус база туруп кээр болду. Ол холун өрү көдүргөш, чавызадыптарга, шупту олуруп аар. Келген аалчыларга байыр чедиргеш, кежээниң эртер чурумун чугаалап кагды. Ооң артында харылзаа тудар улус турар. Ол кежээни ажиттыгана деп чарлааш, баштайгы сестү партия райкомунун бирги секретарына берди.

Дараазында эң хүндүлүг аалчыны тамада чалады. Ол дээрже төп профэвилел даргазының оралакчызы-дыр ийин. Орус омактыг херээжен кижилер чеде берди. Тамадага чанында дузалакчызы узун аржык кырында кылагар

подноста бир-ле чүве эк-кеп берди. Тамада тургаш: «Бистиң чоннуң чаңчылы-биле эң хүндүлүг аалчыга, өрттөткөш, аштап, чуггаш, быжырып каан хой бажы-биле силерни хүндүлөп тур бис. Чүге дээрже кандыг-даа дириг амытанны бажы башкарып чоруур болгай. Силерниң бажыңарга кезээде чырык, дидим, чараш бодалдар долган чорзун! Карактарыңар багай чүве көрбөс болзун! Кулактарыңарга багай ме-дээ дыңналбас болзун! Думчууңарга кезээде чаа-гай чыт чытталып чорзун! Аксыңардан эвилең-ээлдек, чымчак, чараш сестер үнүп чорзун! — дээш, хой бажын сунуп берди. Улуг даргавыстың чииртимнеп турары илдең. Тамада бир кижиге айтыш-кын бээрже, ол хой бажын канчаар чиирин аңгы тайыл-бырлап берип турар болду.

Кежээниң удуртулганы чүлге тамадада боор чорду. Боду кончуг солун, хөглүг, баштак, шуптувуска аас-кежикти, кадыкшылды күзеп, столдарны эргий кылаштап турду.

— Бис ышкаш хой бажын мынчаар кылып чип чоруур улус бар бе? — деп айтырды. Столдардан дерт кижилер холун көдүргөн. Ол дээрже Калмыкиядан, Бурятиядан, Киргизиядан база мен, Тывадан. «Бо үш черни билдир-дир мен. А бо Тываны черле билбес-тир мен» — дидир. Валентина Ивановна оргаш, «Бис Моол-биле кызыгаарла-жып турар бис» дээрже, «Оо, хөлчөк ырак черден келген-дир силер» дей-дир. Партия райкомунун бирги секретары оргаш: «Тыва АССР-ниң сарлыктары бисте ижиге берген болдур ийин» — дээрже, тамада бистиң холувус туткаш: «Төрөл чон-дур бис» — дээш, адыш часкаарга, өске улус база деткип кагды.

Ынчан езулуг тамаданы көргеним ол болган. А бистиң тамадаларывыс кандыг ийик? Чаңгыс чижек: бир кежээге алгы-кышкылыг тамада оюн ойнаткан. «Чаныңарда олурар кожанарның солагай карманынче холуңар сугуңар, чүү бар болдур, бодуңарга суп алыңар» — деп-ле. Мээң солагай таламда бээм болур кижилер бар. Мен шимчеведим. Ырак эвеске орган эжим дүвүрээни илдең халып келди. «Шымда, эжим, суглуг черже бараалы, чанымда кижиниң карманынче холум сунтарымга, илчиргей, өл думчук аржылы туттунуп келди ышкашыл» — деп, чексингени аажок, холун чүп алды. Тамаданың оон дээрже оюн тыппааны ол чүве ыйнаан.

Мен бодаарымга, Тываның культура яамызы бо айтырыгны херекке ап, байырлап кежээлери эрттирер кижилерге тускай семинар өөредилгени чоруткаш, түңнелинде сертификат чөлшээрелди тыппып берип турар болза, ынчан бо айтырыг чурумчүл бээр ирги бе?

Валентина БЕГЗИ (МОНГУШ),
хоочун башкы.

Болган таварылга

ТАНДЫ-ТЫВАНЫҢ
УЛУГ ЧАРЫНЧЫЗЫ

1953 чылда Мөңгүн-Тайга кожунну дүжүргөш, Бай-Тайга кожунга каткан соонда, күүсекчи эрге-чагырга, ооң килдистери, кожуннуң хереглекчилер ниитилели дээш өске-даа албан черлери база дүшкен. Кожунну удуртуп-баштап турган даргалар база көжүп, Бай-Тайга, Барыын-Хемчик кожуннарже ажылдап чорупканнар.

Ол чылдарда Мөңгүн-Тайга Каргы болгаш Мөген-Бүрен көдээ советтери, көдээниң хереглекчилер ниитилели (сельпо), бир эге, бир чеди чыл школалары, эмнелге пунктузу ажылдап арткан. Колхозтар чок болганындан мөңгүн-тайгажылар Бай-Тайганың Шуйда «Мурнакчы», Бай-Талда «Сталин» колхозтарынче кирип, мал-маганын сүрүп алгаш, көжүп чоруп турганнар.

Ынчан көдээниң хереглекчилер ниитилелинге (сельпога) бухгалтер бооп Эрзин чурттуг, моол-калга уктуг Владимир Тери-Бишиевич Бүрбү дээр хөглүг-баштак аныяк оол ажылдай берген. Ол чаяңнай аарак базар, хүрежир-даа, шыырак билиглиинден ажылын эки билер, негелделиг, хөөрээр, орус-тап, моолдап, тывалап чугаалап турда, ана тас турган.

Бир чылын ол Мөген-Бүренниң көдээ садынга чыл санаашкыны кылыры-биле бүдүн Мөңгүн-Тайганың девискээринге чааскаан милицияның участок төлээзи болуп ажылдап турган Содун Делгеревич Донгакты (Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны Успун Донгактың кады төрээни) эдертип алган. Мугур-Аксындан Мөген-Бүренге чедир чер аразы ырак, 90 ажыг километр болганда кышкы үеде чер ортузунга — Моолдун девискээри Шара-Харагайга ыяап-ла хонар турган. Олар база орайтай бергенде Содун Делгеревичиниң таныыры моолдарның кыштаанга келгеннер.

Моолдар черле ындыг, таныыр улусун кончуг эки хүлээп алыр. Олар келген аалчыларынга эът дүлүп, чөмниң дээжизин салып турганнар. Кайгал Бүрбү сүттүг шайны аартап, дүлгөн эътти кезип чип олурар, моол дылга арыг чугаалажып эгелээрже, оларның хүндүлээри дам барган. Салган эъттин аразындан хой чарнын Бүрбү тыва чаңчыл езуугаар бижек-биле арыдыр хемдивишаан хөөрөп олурарын өгнүң эр ээзи моол көрүп олурар-олуруп: «Тывалар чарынга төлге салыр бе?» — деп айтырган. Күжүр Бүрбү олургаш: «Бистер, тывалар чарынны акка-даа, өрттедип алгаш-даа төлгелээр бис» — деп хөөрей каапкан. Моол дам со-нуурган: «А силер чарынга төлге көрүп билер силер бе?» — деп айтырып, Бүрбүден салдыкпастай берген. Кайгал Бүрбү эки Содун-биле сүмележи каапкаш: «Ийе, билер мен» — деп-тир. Содун сонуургак моолдун аал-кода-нын, дөргүл-төрелин эки билер болгаш оларның дугайында тывалап чугаалап бээрже, Бүрбү чарын көргөн кижилер болуп, моолдап очулдуруп бээр болган. Бүрбү төлгелээр чарнын белеткеп оор аразында, Содун эжинге ол аалдың ажы-төлүнүн, дөргүл-төрелин, мал-маганының, черле ниити байдалының дугайында чугаалап каапкан.

Күжүр Бүрбү чарынын туткаш, эжиниң чугаалап берген чүүлүн моолдап чугаалап олурар эскерерге, өгнүң херээжен ээзи иштиг ышкаш болган, оон ол: «Өг-бүлөңерге бир оол база немежир-дир, чарында тода айтып тур» — деп чугаазын доозуп чорда, моолдар амыраан, өөрзөн сеткилин чажырбайн, Бүрбүнүн чугаалаан шуп-

ту чүүлү шын дээрзиниң ба кылдыр баштарын согаңна, холун тудуп турганнар. Оон маңнайлыг моолдар цагааны-даа уштуп, Шагаада иже доңуруп каан сүт арагазын-дизип, «чарынчы» Бүрбүнү база Содунну улам хүндүлөп, а кудуп ора, кежээ дургу хөөрөп ынчалдыр-ла хүндүлөдип эртенинде Мөген-Бүренге чет хондур санаашкыны кылга, чанып олурар демги-ле моол өө бир хондур хүндүлөдип, таа бүдүн хой эъттиг, белек-селеганнар.

Бир чыл эрткенде кайгал база-ла Мөген-Бүренге ажы аайы-биле чорааш, чааскаан чанып ора көөрге, бир моол өө Аалга чортуп чедип кээрге, даштын мал аразында чай-рарлар болган. Аьдындан дөңгө кирип келирге, ынчан биле хүндүлөдип хонганы таварыш моолдарның өө болган. Дөрже орун кырында чаш кижилер чытка дээштенден арны изиш дээш, дүрзө халааш, чаш кижини ажып сөөртүктүг оол болган! Күжүр даа чүү боор чоргаары кончу үнө кылаштап келирге, моолда танып каапкаш, чүгүржүп кээп тудуп, мендилежи, дедир өөнч киригеш, хүндүлөп-ле эгелзэн.

«Силер ынчан чарын салда-гаалаан чүүлүңер шупту шын Оолдун-даа болдувус, көрүңе бо!» — деп өөрүшкү-маңнай Бүрбүнү дөрже олуртуп, ону үндүр мактап, чүдүп, хоюн өзе ханнаткаш үдзэннер.

Дараазында чылын Мугур-А кызыгаар заставазын база дүң каапкан. Моолдар хостуг ар чоруп турганнар.

Бир-ле хүн Бүрбү конт ажылдап олурда, бир моол кайгал «Хүндүлүг улуг чарынчы, сил бистиң чонувус арга-сүмө ай дээш, албан-биле чедип келген турлар, барып ужуражып көрүчалап келдим» — дээш, дүң заставаның дужунда Мугур херезинде шыкка эдертип эккелген. 20 хире моол чыгып келген, шуп-лек сунуп, сөгүрүп турганнар: «Дээрже Бүгү Танды-Тываның Мат-сураа алгаан улуг чарынчыдыр силер! Ынчангаш силерге чар салдырып, ажил-амыдырал көргүстүрүп алыры-биле кайы ырадап-сурап келдивис, биске чергалап көрүңерем, хүндүлүг чарын — дээш, шупту тоннарының хойну куу-калбак чарыннар уштуп, дитурупканнар.

Байдал ам бергедээ: ал-чарын көрүп шуут билбес, чуга бээр Содун эжи-даа чок. Ам кан «думчукка тулганда, бызаа сугжу» ри ышкаш күжүр Бүрбү моолдар адырлып алыр аргазын бодаларын салып, төлге кылыры бисте хоруглуг, мени истеп-сүргөш херонаар, кара-өггө олуртуп, дүргөн танып чоруңар че, ат болур мен» — ээрежи, көгүдүп тургаш, олардан боорда адырлып алган.

Эрткен чүс чылдың 50 чылдары бистиң кожунга ажылдап чораан Владимир Тери-Бишиевич Бүрбү боду эрестии, оптуг-кажары, оюн-баш биле моолдарны кайгадап, олар мынчаар хүндүлөдип чораан-дү хүндүлүг номчукчу.

Эрес-оол СА
күш-ажылдың хоочуну

Спорт • спорт • спорт

ҮДЕПКЕН ЧЫЛЫВЫСТА

Тыва Республиканың Баштыңының Кубогу дээш национал тыва хүрешке делегей чергелиг маргылдааны 2016 чылдан тура эрттирип эгелээн. Аңаа киржи-биле бистиң кожавыс Моолдун улуг Наадымының 1024 мөгениң хүрежинге 2012 чылда шүүлген, 2015 чылда үжүүрлөшкен Моолдун Күрүне Арзылаңы Пүрэв Бүрэнтэгэсти бистиң республиканың Баштыңы чалаан.

Моол күрүнениң ат-алдарлыг гези аң шилиндек дээн 4 чыны аразынче кирип келгеш, салыгда Тываның Арзылаң

мөгези, Тыва Республиканың Наадымдарының 2 дакпыр тилекчизи Сайын-Белек Түлүшке арыг октаткан. Ол делегей маргылдааның шүүлде хүрежинге республиканың Начын мөгези Айдың Отчуржап Сайын-Белек Түлүштү октааш, шүглүп үнген.

Тыва тренерлер аразындан 2016 чылда бедик түңнелдерни чедип алган кижизидикчилерниң бирээзинге инвалид ча адыкчы-

ларының улуг тренери Виктор Алексеевич Саржат-оол база хамааржыр. Ол эрткен чылын ча адарынга Россияның чемпионнары Владлен Түлүш биле Чалым Кыргысты белеткээн.

Сумо хүрешке Россия Федерациязының алдарлыг тренери Адар Начын-оолович Кууларның кириген саналы-биле сумо хүрешке Россияның шилиндек командазының кежигүннери 2016 чылда делегейниң бирги чери дээш Улан-Батор хоорайга болган маргылдаага киржириниң мурнунда сөөлгү белеткелин Тывага кээп, республиканың эң шыырак дээн сумоистери-биле кады эрттиргеннер.

Владимир ЧАДАМБА.
Авторнуң тырттырган чуруктары.

Болуп эрткен делегей маргылдааның эң-не солун көзү — Тыва Республиканың Баштыңы Ш.В. Кара-оол бодунуң Чарлыы-биле Сайын-Белек Түлүшке онзагай спортчу чедишкуннери дээш Тываның Чаан мөгези атты тывысканын журналистерге чугаалап турары.

Адар Куулар Россия Федерациязының алдарлыг тренери, Россияның сумо хүреш федерациязының Президентиниң Алан Таймуразыевич Караев биле Кызылдың «Хүреш» стадионунда таныштырылган үзүнде.

Чаадыкчыларының белеткелдер үзүнде башкызы В. Саржат-оолдун үнелиг сүмелерин дыңнап ап турары.

«Эр кижии бодапдыг чоруур, эки-бакты ылгап чоруур» деп, өгбелерниң чагыы кончуг шын, ону аныяк-өскенге билиндирери чугула. Кижиниң салым-чолу боттан хамаар. Маңаа чижек кылдыр бир кижиниң адыралына шын болган таварылганы түп берейн.

Эрткен чылын чайның ортан айының үнде Мөңгүн-Тайга кожунунуң Тоолуу суурга төрөл аймактың Ак-Кара-оваазының дагылгасы — «Өлчейлиг» байырлалын демдегеп эрттирген. Елериниң өндүр улуг чуртту Тоолайлыг уртувустуң яңы-бүрү булуңнарындан түл-төрөлдер чыгып келгеннер. Елерниң салгалдарының аразында дыг-даа салым-чаяанның улустар. Оларның аразында ат-алдарлыг аалчылар, эртемденнер, сураглыг учу-чазаныкчылар, хоочун культура илалдакчылары, хүндүлүг башкылар, илер, дуржулгалыг чолалчылар, ор-хавыялыг шериг албан хүлээлгелиг иларывыс, честелеривис, акыларывыс ш кымнарны чок дээр.

Ада-өгбөм угун салгаан төлү меңээ: «Өктерелдиг, тамчык чурттаар өнчү бо» — дээш, алтарада алдын-мөңгүн шыгжап кагбаан, Эдек сынмас сүрүг мал-даа үзүп бербээн...

Ада-өгбөм угун салгаан оглу меңээ: «Өөрүшкүлүг, мандып чурттаар күчүң бо» — дээш, алтарадан кестик, кержээн уштуп бергеш, Эргээ сынмас өргүн чонуг арттырып каан.

Автору Михаил Хертек, Мөңгүн-Тайга). Дагылга — тыва чонунуң чаагай чаңчы-төрөл аймактың улуг байырлалы. Оң онзагай талазы, төрелинге келири, чының, төрелиниң арнын караа-биле таныжып алыры база бот-боттарын билчи алыры болур. Биез шагда төлү элээди назын чеде бээрге, ырак

Чагааларны чазып номчааш...

ХАЙЫРААН САЛЫМ

төрелдеринге чорук кылып аалдаар турган. Аалдажыр чорук төрелдежиринден аңгыда, чоок кижилериниң чурттап турар черин танып-билип алырынга болгаш аян-чорук кылырынга тергип дузалыг турган.

Чаа туттунган Тоолайлыг суурже аян-чорук кылып чорувуста, өгбелеривистиң чурттап чораан эрги хонаштары, Тоолайлыг хемниң долгандыр турар бойдузунуң чараш чурумалдары, кадыр кашпалдары, кижиниң ала-чайгаар ие чер чурт-тунга ынакшылын, чоргааралын от-туруптар чорду. Ында чурттап чоруур дөргүл-төреливистиң амыдыралын, мал ажил-ижиниң кадыг-бергезин үнелеп көргөш, чуртунга бердинген төлөпиг маадырлар ол-дур деп бодап турдум. Ол төрелдеривистиң аразында улуг честе-вис боор өгбөвис ам-даа ажы-төлү-биле малын малдап чурттап чоруур. Дагылга байырлалының соонда: «Силерни көрүп алдым, уругларым. Сагыжым амыраттыңар. Орук-суур менди чедип алыңар. Кээп турар силер, уругларым! — деп үдөп турганы ам-даа караамда чуртунуп тур.

Кижиниң салым-чаяанның боттан хамааржыр деп чугаамче катап эглип келийн. Төрөл-чонумнуң аразында кандыг-даа кижии бар дидим. Ынчалза-даа оларның аразында бир төрөл акымны эскерип тур мен. Акымны эскереримге, эрестиг, шимченгир, ол кадыр кашпалдарга аай-дедир маңап турда, тура-даа дүшпес, дыштанган черге бичии када отту одай каапкаш, суглааш, шайны хайындырыптар кижии болду.

Дүш соонда улуг чаъс чагган, ха-мык улустуң идик-хеви өткөн. Эрес-оол акымның кыштааның чадырынга турумчуп алдывыс. Кежээ от салгаш, кургаттынып, төрелдер шупту аштанып-чемненип,

шайлап хөөрежип олур бис. Шупту улус ында-мында тус-тузунда чемненип, шайлавышаан хөөрежип олур. Мээң чанымга демги акым олуруп алгаш, чугааланы берди: «Бо чүвөлөр мени акымны ажааган черже эдерттээдилер, домзак ээзи чүвени сөөртпес бис дидилер» — деп, хомудап чугаалангаш, — «Кайы хире чурттап чор силер, дүңмам?» — дээш, чугаазы чымчап, хүлүмзүрбүшаан айтырды. «Эки чор бис, акым» — дээш, чугаазын деткип, — «Ажырбас, чоор сен акый, хомудап ор-гаш, сөс бүрүзүн сүрүп чорбас чүве диин, билер ийик сен, угаанның кижии» — деп оожургаткаш, — «Шуут кашпагайың дээр-ге ат кижии-дир сен але акым, сен ышкаш эрестиг, шимченгир кижии черле чок тур бо улус аразында» — деп чазыктырып, хөөрежип олур бис.

«Канчап мындыг салымның болганың ол акым?» — деп аяар, дидимненип ай-тырдым. Ол улуг тынга: «Ча, ол харын, шуут шагда-ла-дыр ийин, дүңмам. Ынчан бичии беш класска өөренип турдум. Бир-ле катап, кыжын, чаңгыс классчы эжим оол-биле хүнзедир дошка чуңгулап, ойнап хүнзээн бис. Ойнаар дээш орайтай бер-генин билбейн барган бис. Имиртиңнеп, караңгылап эгелээн. Суурже кирип келгеш, бажыңымче халып чоруптум, эжим база бажыңымче чорупкан. Чүнү-даа билбээн мен. Эртенинде школага өөренип олу-румда, шагдаалар-ла келген, мени кый-гырткаш: «Эжиң кайы, сен буруулуг сен?» — деп бо-ла-дыр. Шуут аңгадап калган мен. Ойнап хүнзээш, тарап чана берген бис деп шынын чугааладым.

Сөөлүнде дыңнаарымга, эжим оол бажыңымга чеде бээрге, төрелдери: «Чоп орайтаан сен» — дээш, бажыңымче ки-рибээн болган. Эжим оол өскүс болгаш, төрелдериниң бажыңымга чурттап турган.

Та кайыын арага тып алган кижии чүве, изин көөрге, сарай кажаазынга орган болган. Соокта доңганындан ирги бе ол араганы төндүр ижипкеш, бичии кижии чүү боор, арага бажыңымче үне берген ол ыйнаан, хомудааны кончуг болганы ол ирги бе, хөөрже углай чорупкан болган. Ынаар бар чыткаш, орук ара доңуп өлүп калган. Оон эгелээш мени чаңгыс классчыларым: «Өлүрүкчү чүве, эжиң бажын чип алган сен, сен өлүрүп каан сен» — дээр апарган-нар. Аңаа өжөшкөш, өөрениместеп, турамы улгадып, башкылар-даа, улуг улус чугаа-зы-даа дыңнаваастап калган мен. «Сээдең чүве» — дээш, мени школа-интернатче чорудупкан. Хей-ле ынчап чораан мен. Эжимни, сээдең мен аан, бажыңымга хон-дуруп аар чүвемни...» — дээш, карааның чажы бүлдеңейнип төктү бергеш: «Чаа, чоор ону дүңмам, ол-ла диин, чуртталгам ынчаар эртип калган» — диди.

Акымның чугаазын дыңнааш: «Ол чүү дээрин ол акый, ам-даа аныяк шээй сен, шын кажан-даа тиилеп үнер ышкыгай, сээң бурууң ында чок, бурган көрүп чоруур, кылган частырыгың дээш харыны туткан-дыр сен, ам шупту чүве эки болур деп бодап аар, көрөм акый» — дээримге, «Ийе харын дүңмам» — дээш, карааның чажын чодупкаш, тура-ла халыды. Суугу кыдыңымга баргаш, одунче немей ышк кирип октап каап, таакпылап, боданып олур.

Долгандыр улустарны көөрүмге, ында-мында олурупкан хөөрөшкен, каттырар-даа кижии бар, алгырып ойнап турар бичии оолдар, уруглар-даа бар, а мен акымны кээргеп, харлыга берген боданып олур мен. Ол үеде кижилерниң каржы-дошкун болганында бе, чаш кижиниң салым-хуузу өскерлип турда, ону башкыларының, чоок кижилериниң эскербейн барганында бе? Ынчалдыр-ла акымның кижилерден ыл-галдыг, кээргенчиг салымының чажыдын билип алдым.

Кижиниң салым-чолу бодундан база кончуг хамаарылгалыг. Өгбелерниң чагыг сөстөрүнде утка-ла бар.

Донгак СААЯ.

Туризм

КЫДАТЧЕ АЯН-ЧОРУУМ

ПЕКИН

Кыдат Улус Республиканың туризм талазы-биле күрүнө эргелели россияжи журналистерни кады ажилдажылга чорудары-биле «Кыдатка кайгамчыктыг аян-чорук» деп таныштырылгалыг экскурсияже чалаан турган. Сибирьден, Забайкальеден болгаш Ыраккы Чөөн чүктен журналистер-биле кады чордум. Кыдат чуртунга чораан аян-чоруумну номчукчуларга сонургадуйн.

Бистер баштай-ла Кыдаттын Улуг ханазынче чоруптувус. Ооң ниити узуну 8851,8 км. Ону желекчилерден күрүнени камгалаары-биле туткан. Ынчаарга Кыдатче чылдың-на миллион-миллион туристер барып турар. Тудугнуң ханазын бистиң эрага чедир 3 векте тудуп эгелзэн. Ол бурунгу тудугнуң бир онзагай хевир болуп. Пекинниң чоогунда турар бо кайгамчык хананы сөс-биле дамчыдары безин болдунмас-тыр, үш чүс чыл бурунгаар кыдаттарның даштыкы желекчилерден камгала-нып турганы сагышка кирер.

Кончуг улуг тудугнуң даш плиткаларының кыры-биле чорууру биске болдунмаан. Ооң делгемин сонургап шыдаваан бис. Кыжын Пекинни туман шыва алы бээр. Бир звес ыш-бус, туман чок болза элзэн каш метрлерден көстүп турар чүве-дир. Бо чуртта чидиг айтырыг чүгле туманда звес, хей санныг машиналарның, электр станцияларының, улуг-бичии бүдүрүлгелерниң үндүрген кара ыштары, хейлери хамыкты доюлдуруп турар.

Кыдат чуртунга чоруп тургаш, хүннү болгаш сылдыстарны чүгле самолеттуң сонгаларындан көрүп чораан бис. Агаар-бойдузу дээш экологтар база айтырыгны көдүрүп турар. Билдингир-ле болгай, ол чуртта үлетпүр бүдүрүлгелери дыка хей. Ынчангаш туманныг, ыштыг. Кыдаттын ыш-бузун көргөн соонда, Кызылдың кара ыжы-даа ажырбас-тыр деп түңнелге кижиге келир чорду. Чүге дээрге бистер кышкы үеде хөмүрнү одаар болгаш, ынчан ыштыг-бустуг-дур дээр бис. Оон чайын, чазын, күзүн агаарывыс арыг-дыр.

А Пекинниң эрге-чагыргазы экология айтырыгының талазы-биле хемчегини ап турар. Автотранспортту башкаарының талазы-биле график тургузуп каан. Айның саарзык звес хүннеринде найысылалга чүгле хуу автомобильдер чоруур, а саарзык хүннерде хей-ниитиниң транспортунга болгаш таксилерге тускай эргени берип турар. Мотоциклдерлиг чоруурун хоруп турар, ынчалза-даа электрлиг скутерлер болгаш чадаг тергелер база дыка хей. Чамдыктары ону кончуг айыылдыг деп санап тургаш-ла, шимзэн чок, бүдүү чоруп турарлар.

Оон ыңай автомобиль садып алгаш, ону дугаарладып алыры база берге айтырыгның бирээзи. Ааскежиктиг кижилер машинаны душ бооп лотерея-биле ойнадып алыр. Чурттуң еске девискээрлеринден келген чолаачылар найысылалга транспорт шимчээшкенин түлүк үезинде чоруп шыдавас. Бир звес хажыдышкын кылыр болза, улуг торгаалга онаажыр.

УХАН

Пекинден аңгыда Хубей можунун найысылалы Ухан хоорайга барган бис. 1938-1940 чылдарда Япон, Кыдат дайынынга кыдаттарның талазынга дайылдажып турган эки турачы ужудукчуларның тураскаалыг чечектерни салдывыс. Эрткен чылын төөгү документилен хынап көргөн түңнелинде, Ухан хоорайга болган дайынга бодунуң амы-тынын берген тос совет эки турачы ужудукчулар тывылган. Хубэйниң чагыргазы оларның аттарын 15 совет эки турачы ужудукчуларның санынга немей бижзэннер. Оларның эң-не улуу 33, эң-не бичии 24 харлыг болган.

Ухан парыгында турар шиш баштыг тураскаалдың мурнуу талазында алдын үжүктөр-биле мында совет эки турачы ужудукчулар мөңгө уйгузун удуп чыдар деп сиилбзэн. Бижики дескилеп тургаш, кыдат болгаш орус дылдарда бижзэн. Ында мынчаар айтып турар: «Япон желекчилер-биле Кыдаттын талазынга дайылдажып тургаш, маадырлыгы-биле өлгөн совет эки турачы ужудукчуларга мөңгө алдар».

ЯНЦЫ ХЕМ

Хубей можуну муң хөлдериң чурту деп санап турар. Шынап-ла, мында дыка хей суг хөөлбектери бар. А Хубей хейге билдингир хем Янцзы-биле алдаржып турар, узунунуң талазы-биле делегейде үшкү черде. Ийи муң чылдар иштинде кыдаттар ону дозуп, бооп шыдаваан, чээрбиги чүс чылда үерлеп дажааш, чартык миллион хире кижиниң амы-тынын апарган. Ынчаарга-даа ол кыдаттарның ынак хеми болуп арткан. Ичан хоррайдан ырак эвесе Янцзы хемде делегейде эң улуг гидроэлектростанцияларның бирээзи «Три ущельяны» туткан. 1990 чылдарда суг шыгжамырын долдурган соонда, 1,3 млн. кижини өскээр көжүргөн, Кыдаттын төөгүзүнде эң-не улуг көжүрүүшкүннерниң бирээзи ол болган.

«Три ущелья» ГЭС-тиң тудуунуң соонда Янцзы хемге судно аргыжылгазы экижзэн. Оон ниити бараан саарылгазын чигеглей алырга, олап чылда-ла янзы-бүрү чүшк сөөртүлгези 100 тонна четкен. Оон ыңай кыдаттарга ол турисчи орук болу берген. Чурттуң аңгы-аңгы булуңнарындан туристер маңаа кээп, оон чараш бойдузунга таарзынып, таарымчалыг дыштанып ап турарлар.

Оон аңгыда Янцзы хемде этнопарк бар. Аңаа барган туристер Кыдатта чурттап турар бир кезек чоннарның культуразы болгаш чаңчылчаан амыдыралы-биле таныжар аргалыг болуп. Оолдарның болгаш уругларның национал идик-хевин дыка-ла шынарлыг даарап, шеверлзэн. Шак ыңдыг этнопаркты келир үеде Тывага тургузуп ап болур чорду. Бистиң республикавыстың даштыкы туристерни сонургадыптар байлаа эвээш звес болгай. Кыдат чуртунда канчаар кылып турардыр, оон өөренип болур чүүлдер хей. Кыдатка чорааш, ол чоннуң ажилгырын, амыдыралды үнелеп билирин, культуразының бедиин магададым.

Саяна ЦОЙ, тележурналист.

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

• Байыр чедиришкinnerи

Сүт-Хөл кожуунуң Ак-Даш суурда чурттап чоруур бистиң ынак ада-иевис, чеди уйнуунуң энерелдиг кырган-ава, кырган-ачазы **Иван Көшкен-оолович, Валентина Хеймер-ооловна МОНГУШТАР** өг-бүлө тудуп кады чурттаанындан бээр 40 чылын демдегледип турар.

База ававыс, кады чурттаан эжиниң ынак чөлengiжи Валентина Хеймер-ооловна январь 27-де юбилейлиг 60 харны харлап турар.

Кадыкшылды, өөрүшкүнү, ам-даа 100 чыл чедир омак-хөгүг бистиң чанывыска чурттаарын күзеп тур бис.

Ажы-төлү, күдээзи, уйнуктарындан.

Бистиң эргим ававыс, кырган-ававыс **Чечек-маа Кууларовна УСПУН-ООЛ** январь 20-де 70 харлаан. Ол хей чылдарның иштинде

Мөңгүн-Тайга кожуунга партком с лап, Бай-Тал сумузуңуң көдээ совет Кызыл-Даг совхозунга килдис эргелек түңнелдиг ажилдап чораан. «Күш-ажы чуну», Көдээ ажил-агый ямызынын бижиктериниң эдилекчизи.

Амгы үеде Бай-Тайга кожуунуң суму девискээринде ажы-төлүңгө өмүс дый, мал-маганын азырап, өстүржүп шыдамык, быжыг туруштуг, үнген-кирг чагы-сөстүг ава. Чайгы үеде уйнуктарны чыып, дириг амытаннарны газын тайылбырлап, өөредип чоруур. Таварыштыр кырган-ававыска кады ам-даа бистиң ававыска хей чыл күзевышаан, дараазында одуругларны гаттывыс:

Кырган-авам аалынче

Кыш, чай чок баргылаар мен.

Чайгы өйүнүң келирин

Четтикпейн манаар мен.

Аржаан суугу, аңгыг-мөңгү.

«Ажык» деп чер магалыг-ла.

Арыг агаар, чечексиз чыт

Амдыгаа дээр уттундурбас.

Чиир, чивес мөөгүлери

Кырган-авам тайылбырлаар.

Каттар чыггаш, вареньелзэш,

Кыштаар кылдыр суккулап бээр.

Чайгы үе адакталыр

Чанар өй-даа чедип келпир.

Кырган-авам мени үдээш,

«Кызып, эки өөрөн!» дээр.

Ажы-төлү, уйнукта

ИЗВЕЩЕНИЯ

В администрацию Чаа-Хольского района поступило заявление от гр. Российской Федерации **Шойдак-оол Шораан Вячеславовича** о предоставлении в аренду земельного участка с кадастровым номером 17:14:0502002:6 из земель сельскохозяйственного назначения с площадью 25000 кв. м. разрешенное использование животноводство, находящегося по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Чаа-Хольский район, местечко «Аргалык-ты».

В рамках действующего законодательства в течение 30 дней со дня опубликования данной информации администрация Чаа-Хольского района принимает письменные возражения по данному заявлению.

И. о. начальника отдела по земельным и имущественным отношениям администрации Чаа-Хольского кожууна Хомушку А.Р.

В администрацию муниципального района Тайгинский кожуун Республики Тыва поступило заявление от гражданки РФ **Тойбухаа Ч. Викторовны** о предоставлении в собственность земельного участка из земель населенных пунктов с кадастровым номером 17:01:0501011:1 расположенного по адресу: Республика Тыва, Тайгинский кожуун, с. Дружба, ул. Ленина вид разрешенного использования (назначения) для индивидуального жилищного строительства общей площадью 747 кв.м.

В рамках действующего законодательства администрация муниципального района «Бай-Тайга» кожуун Республики Тыва, в течение 30 дней опубликования данной информации принимает письменные возражения по данному заявлению по адресу: Республики Тыва, Бай-Тайгинский кожуун, с.Тээли, ул. Комсомольская, д.19, каб. № 22

В.и.о. главного специалиста по экономике по земельным отношениям администрации Сунду

Моолга бүдүргөн, 100 хуу тебе дүгү-биле кылган, шынары тергийн эки «спальный мешоктарны» үргүлчү садып турар бис. Хемчээли 200х90 см. Чоорган кылдыр чежиптерге, 200х180 см. Өртээ 3400 рубль. Тел: 89133436677.

КУШ ЧОК ДЕП САНААР

Тес-Хем кожуунуң Кызыл-Чыраа ортумак школазын 2014 чылда дооскан **Кудерек Александрович ЭРЕНДЕЙНИН** адынга тывыскан 01704000002033 дугаарлыг аттестаттын читкенин барымдаалааш, ону күш чок деп санаар.

Тыва Республиканың Баштыңы болгаш Республиканың Чазаа Тыва Республик күрүнө ажилдакчызы

Кара-Сал Домбаланович БУДУК-ООЛД 87 харлап чорааш мөчээни-биле холбай төрөл болгаш чоок кижилеринге ханы кажылын илгерилеп, эгиттинмес чидиргиги үлдүр.

Тыва Республиканың культуразының дарлыг ажилдакчызы, бойдустан ховар са чаяанныг, Ишкенин «Күзел» аттыг цирк бөлүдүртүкчүзү

Алексей Серен-оолович ОНДАРНЫН хенертен мөчээни-биле Сүт-Хөл кожуун Төлээлекчилер хуралы, Сүт-Хөл кожуун чагазы, кожуунуң культура эргелели чоок килеринге, төрөл аймаанга ханы кажыыда илгедип тур.

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ:
Тыва Республиканың
Информатизация болгаш харылзаа
ямызы.

Кол редактор
А.С. ШОЮН

Редакцияның болгаш үндүрүкчүнүн
адреси: 667000. Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор А. С. Шойун — 2-01-35.
Кол редакторунуң оралакчызы А. М. Саая — 2-17-91.
Секретарь А. А. Эртине — 2-30-69; тел/факс (394-22) 2-30-69.
Бухгалтерия, реклама, чарлал килдизи (Н.Б.-Б. Оюн, А.А. Лагбы) — 2-18-10.
РЕДАКЦИЯНЫҢ КИЛДИСТЕРИ:
Нийтилер-политиктиг (редактору Ш.М. Суван, корр. А.Д. Даржаа),
Экономика, үлетпүр болгаш көдээ ажил-агый (редактору Д.С. Монгуш,
корр. С.А. Даргын-оол),
Социал айтырыглар (редактору Н.С. Эргеп, корр. Ш.Н. Ховалыг),
Культура, чогаал, медээлер база спорт килдизи (редактору А.Н. Соян,
корр. А.Д.-Б. Базыр-оол),
Очулга (редактору Д.И. Чыдым, очулдурукчу А.К. Ооржак),
Фотокорреспондент В.Ф. Чадзымба,
Солун чыскаакчылары С.Н.Монгуш, А.К.Ооржак,
Корректорлар А.Ч.Чамзырын, Ч.Н.Мачык.
Нийти телефон — 2-30-69.

Расч. счет № 40603810900004000277
Корр. счет № 3010181050000000735
БИК 049304735 ИНН 1701008465
КПП 170101001
ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва»
г. Кызыл.

Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуникациялар адырынга хайгаарал талазы-биле федералдыг албаның Тыва Республика талазы-биле эргелели «Шын» солуну 2012 чылдың декабрь 3-те бүртүзэн. Херечилдин дугаары — ПИ № ТУ17-00068.

Солуну «Тываполиграф» ААН-ге парлан. (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко, 1).
Солунда парлаттынган материалдарны торларының бодалдары редакцияның туруж-дүүлгенин барып болур. Айыттыг саннары болгаш фактылар, дыңдагылары дээш авторлары харылзаар.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефондоглар.
Чагыдылга индекс: хуу кижилерге — 11530, организацияларга — 31730.
Солун неделяда үш катап үнер. Хемчээли 2 парлаар ама. Тираж 4965.
Номерни парлагже дугаарының график езуга 21.00, херек кырында — 18.00.